

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

2012

Tereza Jandáčková

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra českého jazyka a literatury

Bakalářská práce

Tereza Jandáčková

Obrazy Litomyšlska v tvorbě Terézy Novákové

Olomouc 2012

vedoucí práce: Mgr. Daniel Jakubíček, Ph. D.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 12. 3. 2012

.....

vlastnoruční podpis

Děkuji Mgr. Danielu Jakubíčkoví, Ph.D. za poskytování rad a odborné vedení bakalářské práce.

ÚVOD	5
1. TERÉZA NOVÁKOVÁ A JEJÍ PŘÍCHOD DO LITOMYŠLE.....	6
2. ŽIVOT NA ZÁHRADI.....	9
2. 1 DVA DUŠKOVÉ.....	10
2. 2 U DĚDKŮ.....	11
2. 3 V ZÁKOUTÍ.....	13
3. SPOLKOVÁ A OSVĚTOVÁ ČINNOST.....	15
4. MILOVNICE VÝCHODOČESKÉHO VENKOVA.....	17
4. 1 ÚLOMKY ŽULY.....	20
4. 1. 1 DROBOVÁ POLÉVKA.....	21
4. 1. 2 ZRÁNA PŘED SVATBOU.....	22
4. 1. 3 HALOUZKY.....	24
4. 2 MALOMĚSTSKÝ ROMÁN.....	26
4. 3 JAN JÍLEK.....	31
4. 4 JIŘÍ ŠMATLÁN.....	36
4. 5 DĚTI ČISTÉHO ŽIVÉHO.....	39
ZÁVĚR.....	46
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	47
PŘÍLOHY.....	49

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Tereza Jandáčková
Katedra:	Katedra českého jazyka a literatury
Vedoucí práce:	Mgr. Daniel Jakubíček, Ph.D.
Rok obhajoby:	2012

Název práce:	Obrazy Litomyšlska v tvorbě Terézy Novákové
Název v angličtině:	The image of Litomyšl and its surroundings in the works of Teréza Nováková
Anotace práce:	Tato bakalářská práce si klade za cíl přiblížit atmosféru a povahu východočeského lidu prostřednictvím děl Terézy Novákové. Naše bádání je zaměřeno především na zobrazení okolní krajiny, náboženskou a sociální stránku života lidu. Prostřednictvím jednotlivých obrazů z knih vytváříme mozaiku, která nám přiblíží atmosféru Litomyšlska v průběhu 19. století a počátku 20. století.
Klíčová slova:	Teréza Nováková, Litomyšl, Osvětová činnost, Východočeský venkov, Úlomky žuly, Maloměstský román, Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Děti čistého živého
Anotace v angličtině:	The goal of this bachelor project is to bring the atmosphere and character of East Bohemian people closer via works written by Teréza Nováková. Our research is focused especially on depiction of surrounding landscape, religious and social aspect of life of people. By means of particular scenes from books we create tapestry which brings the atmosphere of Litomyšl and its surroundings closer during the 19th century and beginning of the 20th century.
Klíčová slova v angličtině:	Teréza Nováková, Litomyšl, Public enlightenment, East Bohemian countryside, Úlomky žuly, Maloměstský román, Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Děti čistého živého
Přílohy vázané v práci:	Příloha č. 1 Mapa míst pobytu Terézy Novákové v Litomyšli. Příloha č. 2 Mapa Litomyšlska a míst v dílech zmiňovaných.
Rozsah práce:	48 stran (110 832 znaků)
Jazyk práce:	Čeština

ÚVOD

Nad tím vším chlad, studeno a lehké zamžení zasmušilého, říjnového odpoledne. A pojednou se do toho kalně bělavého oparu vztyčily drahý kus přede mnou dvě věže, kostel mezi nimi a třetí věž štíhlá u žlutavé, imposantní budovy četných, zvláštních štítů. To zámek a pod ním a pod tím kostelem rozloženo město všechno v stromoví. Litomyšl! (Jirásek, 1913, s. 51)

Při stoupaní do výšin zámeckého návší cítíme na každém kroku dech významných českých literátů a osobností kulturního dění, kteří nás lákají k objevování známých, ale i skrytých míst tohoto kraje. Tato krajina se jim stávala domovem, ale i peklem. Ne vždy se do ní zamilovali na první pohled. Prožívali zde těžké chvíle zvykání si na nové prostředí, smutek po domově a nelibost k maloměstu. Avšak místní lid byl tím, co je lákalo k objevování dalších a dalších tajemství východních Čech. Pracovitost, nezdolnost a tvrdá povaha místních byli tím, co okouzlo jednoho spisovatele. Ne nadarmo bývají hrdinové děl Terézy Novákové připodobňováni k tvrdým žulovým skalám u Budislavi. Malebné prostředí lákalo k odpočinku a čerpání nových námětů k dílům. Mezi nejznámější lokality patří Nedošínský háj, Budislav, Desná, Mladočov, Horní Újezd, Proseč, Poříčí, Česká Rybná a Toulouvcovy maštale.

Původním záměrem této práce bylo podrobně seznámit s jednotlivými obcemi a litomyšlskými čtvrtěmi prostřednictvím autorů, kteří byli s danou lokalitou spojeni. Měly tak vzniknout obrazy z knih, které by přiblížily atmosféru Litomyšlska v průběhu 19. století a počátku 20. století. Avšak po studiu prvních knih již bylo jasné, že by takováto práce v dostatečné kvalitě nesplnila naše očekávání, kdybychom se věnovali všem autorům, kteří svá díla napsali ve spojitosti s Litomyšlskem. Proto jsme se rozhodli zaměřit svoji pozornost pouze na jednoho spisovatele, který je nám svými díly a myšlenkami nejbližší, - Teréza Nováková, prozaička východních Čech nejvýznamnější.

Cílem této bakalářské práce tedy je přiblížit atmosféru a povahu východočeského lidu prostřednictvím děl Terézy Novákové. Zaměřujeme se především na zobrazení okolní krajiny, náboženskou a sociální stránku života lidu. Naše práce chce také upozornit na konzervativnost a sklon k nepochopení nového a odlišného, což jsou charakteristické rysy myšlení místních lidí nejen v 19. století a počátku 20. století, ale i dnes. Některé mýty ze století minulého jsou živé dodnes. A je třeba na ně upozornit.

1. TERÉZA NOVÁKOVÁ A JEJÍ PŘÍCHOD DO LITOMYŠLE

Spisovatelka se do města dostala ve 23 letech (nar. 31. července 1853) jako žena profesora a doktora filozofie Josefa Nováka. Do Litomyšle¹ se Novákovi nastěhovali teprve několik neděl po svatbě v září 1876. „*Nadšení z přestěhování příliš nebyli, neboť opouštěli přátele, kulturní prostředí, ve kterém se mohli společensky rozvíjet. Dokonce doufali, že se brzy naskytne lepší místo na nějakém pražském gymnáziu.*“ (Báča, 2011c, s. 8) I přes počáteční nelibost ve svém životopisu Nováková píše, že jí město dalo mnohem víc, než čekala, jelikož jí změnilo pohled na život. „*Života maloměstského a jeho složitých pravidel jsem naprosto neznala, o lidu dočetla jsem se se leda z knih – vše bylo tak cizí, nepřátelské, bezbarvé, jak se mi zdálo a nezajímavé. A nadto měl se bývalý vyhýčkaný miláček státi pojednou vážnou, samostatnou ženou. Po mnohých bojích zvykla jsem si přece, dlím nyní 17 let ve starobylém městě, v němž během času mnohé přirostlo mi pevně k srdci a jehož rázovitý lid, okolní a jeho kultura od roku 1887 učinila jsem svým nejmilejším studiem. Ohromná přeměna stala se se mnou, odnaučila jsem se věřit, že štěstí je cílem člověka, vím nyní, že zrodila jsem se, abych trpěla a se odříkala, a hlavně abych co nejvíce pracovala.*“ (Gloser, 2005, s. 108) Litomyšl byla již v době příjezdu manželů do určité míry kulturním a společenským centrem, ale úplně odlišným, než na jaký byli zvyklí z Prahy. „*Existoval zde dosti rušný společenský život, soustředěný hlavně v Akademickém spolku, Sokolu, pěveckém spolku Vlastimil, v Jednotě divadelních ochotníků.*“ (Chaloupka, 1963, s. 11) Ale Nováková se nevzdávala a šla stále kupředu za tím, co ji zajímalo, ačkoliv to ne vždy bylo přijímáno pozitivně. Starousedlíkům se její volný způsob života nezamlouval.

Po příjezdu do města měli také manželé značné problémy s ubytováním. „*Měli zamluvený byt u Dvořáků vedle Pekla, ale tam se mladé paní nelíbilo. Ubytovali se tedy v hostinci U Slunce, až našli byt v domě č. 25 na Dolním náměstí², odkud se právě vystěhoval Jirásek.*“ (Nejedlý, 1954, s. 114) Po půl roce bydlení v tomto provizoriu se přestěhovali na poštu, kde si opravili byt dle požadavků měšťanských rodin a vkusu majitelky jakožto ctitelky básníků. Na návštěvy si mladá paní zvala lidi, kteří jí připomínali rodnou Prahu. Například

¹ Zobrazeno v příloze č. 2.

² Zobrazeno v příloze č. 1.

Alois Jirásek se stával častým hostem, jelikož byl stejně jako ona mladý a plný ideálů. Manželé se také stýkali s rodinou ředitele gymnázia Antonína Tilleho či se suplentem a Jiráskovým přítelem Josefem Šimkem, který na Terézu Novákovou vzpomíná jako na spokojenou dámu, která zpočátku nevstupovala do společnosti. „*Paní Teréza Nováková, choť profesora gymnázia, počínala tehdy již psáti a my suplenti měli jsme za svou povinnost při zábavách dvořiti se dámám svých starších kolegů, tedy i paní T. Novákové.*“ (Šimek, 1927, s. 95) O město zpočátku nejevila zájem, nepokládala ho za dostatečné pro ni jako pražskou slečnu. „*V bývalém významném středisku pokrokové kultury a vlastenectví nyní češství pod převahou germanizace a maloměstského šosáctví jen živořilo. A tak město v minulosti spjaté se jmény Magdalény Dobromily Rettigové³, Boženy Němcové a Bedřicha Smetany, kde v současné době žil Alois Jirásek, Alois Vojtěch Šmilovský⁴, kde na zdejším gymnáziu učili profesori Antonín Tille, František Dvořák a řada dalších osobností, působilo na budoucí spisovatelku nevýrazně, šedivě, až nepřátelsky.*“ (Svadblová, 1986, s. 209)

Nováková přišla do města jako vzdělaná, národně uvědomělá vlastenka a žena bez znalostí drsné reality venkovského života. Necítila se zde z počátku radostně, stýskalo se jí po lidech stejného společenského postavení, feministickém hnutí, divadlech a koncertech. „*Nové působiště nezdálo se jí být prostředím radostným a plodným, jen těžce snášela zvyky a šosáctví místní honorace i nedostatek styků s lidmi stejného smýšlení a cítění.*“ (Chaloupka, 1963, s. 13) Nemohla však tušit, že právě pobyt v Litomyšli způsobí zásadní obrat v jejím životě i literární tvorbě. Díky svým dílům, která tematicky čerpají z východních Čech, se stala pevnou součástí nejvýznamnějších českých spisovatelů konce 19. století a počátku 20. století.

Ráda navštěvovala Osecké údolí a splav u Kabátu. Cítila, že se zde může „rozletět a vznést“ nad vším. Ve městě žila, ale veškerý čas trávila ve své „vlastní říši“ a saloně. Starousedlíkům se volný způsob života spisovatelky samozřejmě nezamlouval. Z tohoto důvodu se v jejích dílech neobjevuje typický půvab Litomyšle. „*Litomyšlský zámek vystupuje pouze v črtě „Otázky“ z r. 1887, ale i tu autorčino oko více než zámek vidí pomíjejícnost všeho. Vidí první křesťany, biskupy, husity, České bratry, jak to vše zmizelo, i jejich hesla, a tak i po nás přijdou nová hesla, a tak stále dál a dál. A v novele „Starý pavilon“ z r. 1884*

³ M. D. Rettigová žila v Litomyšli 11 let a aktivně se podílela na vzdělávání litomyšlských žen.

⁴ Alois Vojtěch Šmilovský vyučoval na litomyšlském gymnáziu, žil zde 10 let.

je kus *Nedošina*⁵ jako v Jiráskově „*Filozofské historii*“.“ (Nejedlý, 1954, s. 115) V díle *Démon* z roku 1887 líčí osud mladé ženy uprostřed měšťáků, kteří nevědí, jak se jedná s moderní svobodnou paní. V knize *Nad propastí* (1884) vyjadřuje své touhy po vyletění ze zakletého města. Takto spoutaná se cítila i ona. Navštěvovala pouze plesy a to s vědomím své převahy velkoměstskosti. Přepisem zde viděného byla díla *Klepy z plesů* a *Z naší národní společnosti*, což bylo dílo umělecky cennější, které se skládalo ze sedmi drobných próz. My se jím však zabývat nebudeme, jelikož se přímo netýká naší vytyčené oblasti. „*Dějištěm je sice Litomyšl, avšak hlavní postavy jednotlivých obrázků, převážně příslušníci inteligence, pocházející ze střední měšťanské vrstvy, mají cosi společného s postavami nadšenců z 60. let. Silnější je tu však skepse – dílčí situace volí spisovatelka tak, aby mohla kritizovat jednotlivé rysy pokleslého vlastenectví a nedostatečného národního vědomí.*“ (Svadbová, 1986, s. 211) Takto zvláště a smutně působila na Novákovou Litomyšl. Se zájmem chtěla zobrazit malichernost maloměsta, jeho ubohost a všednost.

⁵ Nedošín je jednou z městských částí Litomyšle. Často bývá spisovatelům zmiňován Nedošínský háj, který je přírodní rezervací.

2. ŽIVOT NA ZÁHRADI

V roce 1877 se přestěhovali Novákovi do „Tobšovy chalupy“ na Záhradi⁶ č. 79⁷ na předměstí mezi malé přízemní domky a chalupy (dnešní ulice Terézy Novákové). Lidé zde byli prostí a čas trávili na besedách před staveními. *„Ale ku podivu, tento život působí na mladou pražskou paní podstatně jinak. Nejen že ji neodpuze, jako ji odpuzovali maloměšťáci dole ve městě, ale brzo nalézá v něm přímo zalíbení.“* (Nejedlý, 1954, s. 116) Toto tvrzení se objevuje v idyle V Zákoutí, kde je řečeno, že na předměstí roste samé kvítí, ale dole ve městě jen bláto a prach.

Novákovým se tu narodilo 6 dětí. *„Po dcerce, jež se roku 1877 narodila mrtvá, přišel roku 1879 syn Theodor, roku 1880 syn Arnošt⁸ (Arne), roku 1881 dcera Maryčka, roku 1883 syn František a konečně roku 1886 dcera Ludmila (Lila).“* (Chaloupka, 1963, s. 18) Oproti těmto šťastným událostem jí zemřela v roce 1879 matka a roku 1883 otec, a tak jí zmizel rodný domov v Praze a stala se odkázaná na Litomyšl a ty, se kterými zde žila. *„Sousedé z nízkých chaloupek pomáhali Novákové překonávat její vlastní osobní bolesti a žaly. Na litomyšlské Záhradi tkví kořeny pozdějších realistických a tak citlivě psaných povídek a románů Terézy Novákové o statečnosti, moudrosti i pevnosti východočeských venkovských lidí.“* (Gloser, 2005, s. 200) Od této chvíle nazírala na život kolem sebe jinak. Viděla záhradské lidi v jiném světle. Zjistila, že žijí ve své prostotě opravdově, přestala je přehlížet a začínala je mít ráda.

„A stejně tak píše „U dědků“, také takový teplý obrázek (1884), a „Zasněžen“, o tichém obyvateli domku nahoře na Moštění. Od známého nám obrazu Antonína Dvořáka nepromluvil o Záhradi, zvláštním tom litomyšlském zákoutí, tak teple jako nyní Nováková.“ (Nejedlý, 1954, s. 117) I na obyvatele města se začala dívat jinak, ačkoliv se nesmířila s jejich maloměšťáctvím. Neodsuzovala je již tak příkře, jelikož viděla příčinu jejich malosti a chtěla jim pomoci ji překonat. *„Raná beletrie Terézy Novákové je tak odrazem mísení Prahy a Litomyšle. Litomyšl, jak bylo dokázáno, se v povídkách objevuje pouze jako nové prostředí, dosud ne vždy dostatečně zažité, kam Nováková umísťuje postavy*

⁶ Záhrad' je jednou z litomyšlských čtvrtí, která leží v blízkosti zámku.

⁷ Zobrazeno v příloze č. 1.

⁸ Jedná se o významného literárního kritika a historika Arne Nováka.

a jejich osudy tak, jak je znala z autobiografické zkušenosti. Není ještě tématem sama o sobě.“ (Svadblová, 1986, s. 224)

Díky Záhradi se začíná měnit její sociální nazírání. Začíná cítit s poníženými a utlačovanými. „*I ve městě nalézám a literárně zachycuje takovéto typy: „Dva Dušky“, žebrák chodícího o páteční žebrotě dům od domu a malého hošíka z mateřské školy a „Lojzickou Hendrychovou“, milé, nadané služebné děvče, smutně však zašlé. Pak na Horách, kde bývala, i v tom jakoby následovnice Němcové, na léto.*“ (Nejedlý, 1954, s. 119)

V následujících podkapitolách se naše pozornost obrací na díla, která vznikla v době pobytu Novákové na Záhradi. Inspirace předměstským prostředím a jeho obyvateli je v dílech patrná.

2.1 DVA DUŠKOVÉ

Teréza Nováková se při pobytu v Litomyšli setkala s chudými lidmi, kteří navštěvovali pravidelně chudinskou kuchyni školní mládeže, kde žádali hrnek polévky za tzv. polévkové lístky. A překvapilo ji, že si pro polévku chodí stále titíž lidé. „*Jako by chudoba, bída byla začarována do kruhu několika rodinných příjmení! Kdo by se zajímal o seznamy nejpotřebnějších místních studujících, o řadu starců a stařen, městem podporovaných, našel by jména ona znovu.*“ (Nováková, 1958, s. 129) Díky této skutečnosti Nováková vytvořila dva smutné obrazy chudoby, kterých byla v Litomyšli svědkem. Nešťastný osud dvou Dušků spisovatelku inspiroval k sepsání této povídky.

Již v prvních týdnech si spisovatelka všimla dlouhé řady lidí, kteří obcházeli dům od domu. Její služebná však již byla těchto městských zvyklostí znala a informovala ji, že každý pátek chodí žebráci dům od domu pro almužnu. Po nějakém čase i k Novákové chodili stálí žebráci. „*Ježto jsme jako cizí jména neznali, označovali jsme je podle vzezření. Měli jsme mezi nimi dědečka „holohlavého“, „staříčkého“, „šedivého“, „o berlách“, babičku „slepou“, „plačtivou“, „chromou“. Ale naším miláčkem byl „model“, tomu se dávalo nejochotněji, a nepřišel-li v některý pátek, jistě jsme ho pohřešovali a příště se ho vyptávali, byl-li nemocen.*“ (Nováková, 1958, s. 129) Model býval poctivým ševcem, který byl v širém okolí oblíbený. Nyní byl v Litomyšli považován za nejhodnějšího žebráka. Ve chvíli, kdy se Nováková stěhovala „na poštu“, služebná oznámila všem věrným žebrákům novou adresu. Jednou takto přišel do nového bytu očekávaný staříčkový Dušek, ale ani po převzetí almužny neodcházel. „*Bylo by snad dobře to uklidit nebo zavírat pevně,*

jsou, milostpaní, mezi námi divní lidé!“ (Nováková, 1958, s. 130) Duškova poctivost a otevřenost spisovatelku mile překvapila a měla ho snad ještě raději.

Tento na jednu stranu smutný a tragický obrázek zobrazuje, jak může dopadnou slušný a poctivý člověk. Nováková zde zobrazila stinnou stránku města Litomyšle, které byla svědkem a kterou se snažila zmírnit svým úsilím a pomocí chudému lidu. Tento obrázek čtenářům otevírá skrytou stránku na první pohled honosného a vznešeného města.

Druhého Duška Nováková poznala v době, kdy byla členkou výboru, který zařizoval vybudování školky. *„Ač v červenci, byl den studený a pršelo jen se lilo. Okolí školky, tehdy blíže hřbitova umístěné, bylo co nejvíce neveselé. Cesty tonuly v blátě, se stromů větrem zmítaných jen se kapky sypaly, s okapů zurčely proudy.“* (Nováková, 1958, s. 130) A právě mezi shromážděnými dětmi spisovatelka poznala malého hošíka, který ji na první pohled zaujal. Při odchodu celou skupinu pozorovala a poslouchala hošíka a jeho doprovod. *„Vykládala, že bydlí až na vzdáleném předměstí Lánech⁹ a že by v té slotě hošík nedošel. Maličký žáček, jenž vzbuzoval všeobecnou soustrast, slul Dušek, ve škole říkali mu všeobecně Dušíček, Ó, byl ve škole rád!“* (Nováková, 1958, s. 131) Malého Duška měli všichni rádi a chystali mu k Vánocům bohatou nadílku, ale chlapec se jí už nedožil. Zemřel na podzim při epidemii. Na pohřeb mu šla celá školka.

V tomto naprosto odlišném obrázku chudoby a bídy je zobrazen malý chlapec, který neměl snadný život. Sama Teréza Nováková tímto textem dokládá své významné působení ve městě. Příčinila se nejen o vzdělanost místních žen, ale i na vybudování potřebných budov a organizací. Litomyšl a její obyvatelé tak na významnou ženu nemohou nikdy zapomenout. Její vliv je zde patrný dodnes!

2.2 U DĚDKŮ

Idyla odehrávající se na Záhradi vypráví o chalupě, kterou zdědila panímáma Vránová po svém muži. Autorka se pokouší o popis života na předměstí. Záhrad' a jeho obyvatelé jsou zde podrobně vyliční. Největší pozornost je kladena na osud Vomějky a „dědka s kozou“. V chalupě paní Vránové bydlel Vomějka se sestrou, která byla pradlenou, ale chovala se spíše jako panička, která neprala prádlo každému. Muž byl nejvíce pyšný na svého obtloustlého strejčka, který byl radním, a hovořil o něm vždy s největší úctou.

⁹ Lány jsou jednou z částí města (vedle Kornic, Nedošina, Nové Vsi, Pazuchy, Pohodlí, Suché, Zahájí a Záhradi). Nachází se severozápadně od Litomyšle.

„Na výsluní prvního pana radního vyhříval se i Vomějka, naplnil předměstí jeho slávou a bohatstvím, a večerní hovory na lavici před chalupou, když mlha počala se snášeti na stromoví v zahradách, platily jen věhlasnému tomu muži.“ (Nováková, 1958, s. 24) Ostatní lidé však v uctívaném strýčkovi viděli spíše postrach, který sedí v městské radě jenom díky svému majetku. „Bylo mu největším potěšením přetřepávati bídný svět a jeho obyvatele – či lépe město a předměstí, a mudrovati, proč Pán Bůh dopouští tomu a onomu a proč nestvoří jiné tak, jak by Vomějkovi bylo bývalo po chuti.“ (Nováková, 1958, s. 26) Pro toto rýpání a neustálou nespokojenost se s ním sousedé neradi zastavovali na ulici. Raději přecházeli na druhou stranu a ignorovali ho. V domě také bydlel chudý Ráček s kozou. Jeho bydlení bylo z části chlívkem a z části světnicí. Ačkoliv byl lidem většinou pro smích, byl velikým dobrákem, kterého všichni obdivovali pro jeho spořivost a pokoru. Lidé mu sami nabízeli pomoc, když viděli, že se ohne pro každé stéblo, jen aby se měla koza lépe.

Po nějakém čase dostihlo mudrlanta Vomějku štěstí, o jakém se mu ani nesnilo. Po smrti strejčka zdědil většinu jeho majetku. Neodstěhoval se však z chalupy paní Vránové, ale s radostí se nad hospodyní vytahoval svým majetkem a získanou mocí. Vomějkova sestra trávila většinu času na nákupech, kde sháněla veliké zásoby kávy, piva a uzenin. Ostatní sousedé jimi pohrdali a „chudák s kozou“ z přístěnku jim byl milejší než tato namyšlená honorace.

Netrvalo to ale dlouho a předměstím se šířila nová zpráva, že starý Ráček ve skutečnosti byl velmi bohatý a že před smrtí veškerý svůj majetek před zraky pana faráře rozdělil na pohřeb a zádušní mši. „Smrt odstrčeného nuzáka byla věru záviděníhodná, odcházel s přesvědčením, že se uskuteční jeho jediná, vznešená myšlénka, pro kterou stále žil, v níž jediné se těšil.“ (Nováková, 1958, s. 28) Po čase také zemřel Vomějka, ale díky lakotě sestry odešel jako chudák. Na jeho pohřeb nikdo nevzpomínal, ale na odchod „dědka s kozou“ vzpomínalo celé předměstí.

Podrobný popis života na jednom z litomyšlských předměstí se autorce zdařil. Nejedem čtenář se při procházce po Záhradi bude rozhlížet a hledat „dědka s kozou“. Život na Záhradi dal Novákové mnohem více, než se zdá na první pohled. Poznala zde odlišný způsob života místních lidí, který jí byl mnohem sympatičtější než styl života honorace z domů na podloubí.

2.3 V ZÁKOUTÍ

„Ať chtěli či nechtěli, lidem v Zákoutí bylo vždy veselo! Nemyslete si, že jest to pochmurný, zastrčený kout nějaký, v Zákoutí, čili lépe na Zákoutí, jak říkali, jest světlo, zeleno, milo, švitorno! Ulice ovšem nedlážděné, místy ploty zahradními roubené, táhnou se pravidelně, jedna vedle druhé pod zeleným kopcem, který okresní město na východ uzavírá. Chalupy jsou pěkně obíleny, v oknech plno fial, fuchsií, balšámu, ba i vzácnějších květin, jichž Zákoutští ani jmenovati neumějí, v sadech vysoká tráva, mezi níž strakatí se pampeliška, kakost, chudobka, pryskyřník, štěpy rovné, silné, a před každíčkým obydlím malá zahrádka, dílem zeleninou, dílem kvítím posázená.“ (Nováková, 1958, s. 7) Tímto krásným popisem nás Teréza Nováková seznamuje s prostředím, které jí ukázalo, že Litomyšl není plná jen honorace a maloměšťáků, ale i skromných, pracovitých a obyčejných lidí. Již z tohoto důvodu viděla Záhrad' jako rozkvetlou zahradu plnou květin a malých domečků. Sami Zákoutští byli na své předměstí pyšní a náměstí považovali za smutné a dusné. Tyto pocity měla ze života na náměstí i sama autorka, cítila se zde stísněně a upjatě. *„V létě všude prachu a puchu, v zimě zase samé bláto, ani tomu božímu sněhu že se tam zalíbíti nechce.“* (Nováková, 1958, s. 7) Oproti tomu na Zákoutí bylo ticho a milo. Autorce se podařilo vytvořit idylický obraz života na předměstí, který nás seznamuje s jeho prostředím a obyvateli.

Mezi známé obyvatele Zákoutí patřil Beneš, kterého znalo celé město. *„Ale i on znal celá pokolení nazpaměť, živé i mrtvé, vždyť po více než čtyřicet roků vyprovázel on a jeho křídlovka každého neboštika k záдумčivému kostelíku svaté Anny, kde pod zeleným drnem, ve stínu šedých vysokých zdí uchystáno mu klidné, temné lůžko.“* (Nováková, 1958, s. 8) Na tomto hřbitově je také hrob dcer Terézy Novákové Maryčky a Ludmily. Toto místo tedy spisovatelka velice dobře znala. *„Chalupa jeho byla právě na konci laťové uličky¹⁰, průčelím k hlavní ulici obrácená, jak vyličená ostatním stavení, byla i ona – nechtěla býti z jiných jako její pán. Před třemi okny s truhlíky naplněnými květinami zelná zahrádka, vedle vchod na dvorec, odkud do síně se vcházelo.“* (Nováková, 1958, s. 9) Tento popis prostředí je srovnatelný se současností. Benešův dům s laťkovým plotem a truhlíky plnými květin stojí dodnes.

Beneš měl dva čiperné syny, kteří rádi tropili hlouposti. Ale jako zkušený a moudrý muž věděl, že to mají hoši po něm. *„Však jsem nebyl jiný! Byl bych se toulal s kozami*

¹⁰ Pravděpodobně se jedná o Prkennou ulici, která je součástí Záhradě.

v Libánkách¹¹ na mezích celý den a na trubku si hrál.“ (Nováková, 1958, s. 12) Po několika letech se stal starostou předměstí, ale i spokojeným otcem, který měl dva zaopatřené syny v Praze. Po šťastném období ale následoval rychlý zvrat. Syn Václav, který byl slavným virtuosem, náhle zemřel. *„Osířel jsem, jak mi kdysi pan bratr předpovídal, a přece jsem myslíval, že já první staré své kosti u svaté Anny složím.*“ (Nováková, 1958, s. 17) Zdá se, že zde Nováková přejímala svou budoucnost. Pohřbila také své děti předčasně.

„K neuvěření pak bylo, že Beneš přes svou lásku k rodnému bydlu, veliký kus své zahrady odstoupil a že povždy s uspokojením na tento svůj čin vzpomínal. Bylo to tenkrát, když stavěla se ohromná školní budova¹² na sousedním pozemku, dobře nahlížeje nutnost toho, rozžehnal se s bolestným srdcem se svými milými stromy.“ (Nováková, 1958, s. 18) Po jeho smrti ho oplakávala celá Záhrad' jako svého nejlepšího starostu, vlídného a moudrého souseda.

Kdoví, jestli se s ním skutečně Nováková poznala? Nebo byl Beneš pouze výsledkem vyprávění obyvatel? Díky podrobným informacím a otevřenému vyprávění spisovatelčině se domníváme, že se s ním autorka zcela jistě musela setkat. Z řádků vyplývá kladný vztah a úcta k osobě Beneše. Teréze Novákové se podařilo prostřednictvím této idyly zobrazit reálný obraz milovaného starosty Záhradě.

¹¹ Libánky jsou jednou z litomyšlských čtvrtí, která leží v blízkosti Záhradě.

¹² V polovině 19. století byla v Litomyšli vybudována dnešní Základní škola, která je umístěna naproti ulici Prkenná, na níž pravděpodobně bydlel Beneš.

3. SPOLKOVÁ A OSVĚTOVÁ ČINNOST

V roce 1885 se Novákovi přestěhovali zpět na náměstí do domu č. 112¹³, dnešní spořitelny. Od této chvíle se již spisovatelka ocitla přímo ve středu společenského dění. Ve městě pobývala do roku 1895 a poté se přestěhovala do Proseče¹⁴. Pokládala za svoji povinnost změnit zaostalost a malost místních žen, které byly utopeny v duševním maloměšťáctví. Za cíl si také kladla zvýšit jejich kulturní úroveň a sebevědomí. Díky svým pražským zkušenostem a styky s feministickým a vlasteneckým hnutím věděla, jak maloměstu okupovanému germanizací pomoci.

V roce 1880 byla vyzvána mladými akademiky k přednesení proslovu při slavnostním odhalení desky Bedřichu Smetanovi. Autorem tohoto přednesu byl Jaroslav Vrchlický: „*Těch několik dní před slavností pilně jsem si recitovala jeho zhuštěné a vzletné verše a snad rovněž pilně prohlížela obrázky antických krojů v slovníku Anthony Rich-e, abych byla kostýmována přesně jako řecká Múza a nezahanbila svého muže, klasického filologa.*“ (Skřivánek, 2009, s. 260) Slavnost se konala v zámeckém divádelku a navštívil ji sám mistr.

V roce 1882 přednášela o Karolíně Světlé a v roce 1885 o Magdaléně Dobromile Rettigové jako o vzorech žen. „*S městem se těžko sžívala, ale nakonec našla alespoň částečné uspokojení v práci ve Spolku paní a dívek a hlavně v literární činnosti, pro niž jí Litomyšl a Českomoravská vrchovina poskytla řadu námětů.*“ (Skřivánek, 2009, s. 254) V roce 1885 založila „Spolek paní a dívek“, který funguje dodnes a hlásí se k jejímu odkazu. V prvním roce působila jako jednatelka spolku a v druhém jako starostka. „*Nejen ve spolku, ale všude jinde, dovedla zvláštním, jen jí vlastním taktem získati sympatie i poslušnosti, že její návrhy byly přijímány bez námitek, a věděli jsme předem, řekla-li, že to neb ono se podnikne, jistě že se to zdaří. Uměla každého pro svou myšlenku přímo nadchnouti, nejen přesvědčivostí svých důvodů, ale i skvělou formou přednesu.*“ (Jeřábková, 1926-27, s. 42)

Rozvinula nejprve činnost přednáškovou. Každý pondělní podvečer se ženy scházely a trávily čas přednáškami na různá témata a četbou z nové literatury. Přednášky vedla sama Nováková, její muž dr. Jan Novák a Alois Jirásek. Před začátkem každé přednášky se hrálo či zpívalo, a proto byl zřízen ženský sbor, který vedl František Vogner¹⁵. Spolek organizoval

¹³ Zobrazeno v příloze č. 1.

¹⁴ Zobrazeno v příloze č. 2.

¹⁵ Osobnost Františka Vognera je zmíněna v díle Zdeňka Nejedlého Tisíc let života českého města (1954).

mnoho prospěšných akcí, např. vaření polévky pro chudé děti¹⁶ či zřídil fond na pokračovací školu pro dívky. Nováková byla aktivní ve styku s představitelkami ženského hnutí v jiných městech, udržovala korespondenci např. s Renátou Tyršovou¹⁷ a Miloslavou Procházkovou¹⁸. Snažila se navázat na odkaz Magdalény Dobromily Rettigové, která se o dívky starala, vedla je a vychovávala.

„Zdeněk Nejedlý, který – jak vyplývá z korespondence – české emancipační hnutí nepřezíral, nýbrž svými vystoupeními, znalostmi a radami se aktivně podílel na výchovných akcích Spolku a ženského hnutí na počátku tohoto století svojí osobností plně podporoval činnost přednáškovou, pořady hudební a další akce, organizované v Litomyšli.“ (Svadbová, 1976, s. 53) O jejím významném odkazu literárním a osvětovém není pochyb. Sám Zdeněk Nejedlý ji radí vedle naší čelní spisovatelky Boženy Němcové. *„Je proto přímo hříchem, že i dnes ještě, kdy budeme mít pomalu monografie již o kdekteré nicotě, nemáme o Teréze Novákové dosud vlastně žádné práce, jež by souborně podávala obraz jejího života, osobnosti i díla.“* (Nejedlý, 1958, s. 11) Terézu Novákovou poznal v Litomyšli a poté se s ní blíže seznámil v Praze. Obdivoval ji pro její zaujatost a ztotožnění s věcí, kterou se zabývala.

Na základě litomyšlského spolku se rozvíjela spolková činnost i v jiných městech. Sama Nováková tyto vznikající organizace povzbuzovala a pomáhala organizovat. *„Tehdy zde pracuje svůj „Slavín žen českých“, první systematický obraz účasti českých žen v národním životě od dob nejstarších, jenž však měl být i živým hlasem do přítomnosti, k současným ženám. A tak Novákovou se Litomyšl znova stává středem ženského osvobozovacího hnutí.“* (Nejedlý, 1954, s. 118) Ve zmíněném díle Slavín žen českých hovoří o dalších uvědomělých českých ženách.

„Když v roce 1887 uspořádal litomyšlský Spolek paní a dívek výstavu ručních prací, bylo k ní z jejího popudu připojeno i samostatné oddělení starých výšivek a krojů z okolí města.“ (Chaloupka, 1963, s. 25) A právě úspěch této výstavy byl pro badatelku velikou pohnutkou k další práci ke studiu národních krojů a výšivek. Sama toto studium považovala za projev vlastenectví a hledání tradice češství.

¹⁶ Vaření polévky pro chudé děti je zmíněno v povídce Dva Duškové.

¹⁷ Renáta Tyršová se angažovala v Sokole a jiných národních spolcích.

¹⁸ Miloslava Procházková vydávala časopis Náš kraj a zabývala se motivy národních krojů.

4. MILOVNICE VÝCHODOČESKÉHO VENKOVA

Spisovatelku velmi ovlivnila obec Budislav¹⁹, která leží nedaleko Litomyšle, kam jezdila na letní byt. Tato obec byla málo známou, až zcela zapadlou vsí v lesích a skalách, což ji lákalo. Právě zde začala chápat zvláštní povahu krajiny a místních lidí. „*A do toho trčí skály, tu u Budislavi ještě měkké, pískovcové, ale dál stále tvrdší a tvrdší. Jaký to zvláštní kraj! Ale i lidi tu Nováková našla stejně zvláštní. Také tak v sebe uzavřené a tvrdé, do nichž těžko bylo možno vniknout.*“ (Nejedlý, 1954, s. 11) Tito lidé nepředstavovali typicky idylické obyvatele, kteří byli zobrazováni v soudobé literatuře. Právě jejich tuhost a primitivnost Novákovou zaujala. Stala se tedy objevitelkou a sběratelkou Českomoravské vysočiny. „*Navzdory jedinečným životním osudům mají ženy T. Novákové společného jmenovatele v osobní statečnosti, s níž snášejí svůj životní úděl, v úsilí o lidskou důstojnost. Nemají neuskutečnitelné plány, ale svou každodenní aktivitou vzdorují osobnímu osudu i sociálním nespravedlnostem. Obrazně řečeno, připomínají budislavské skály, tvrdé žulové útvary, které i současný návštěvník Budislavi obdivuje pro jejich tvrdou nepoddajnost a hrdou mlčenlivost.*“ (Svadbová, 1981, s. 409) Východní Čechy pro Novákovou představovaly inspiraci tematickou, nový domov, jiskru k životu a zdroj mravní síly.

Týdny trávila také v Lubné²⁰, Nových Hradech, Telecím a Bystrém, které studovala nejprve národopisně. Na všech těchto místech čerpala náměty ke svým dílům. „*Cesta Terézy Novákové vede krajem jejích vesnických románů a povídek na pomezí českomoravském. Prochází čtyřmi politickými okresy, moravským novoměstským, českými poličskými, vysokomýtským a litomyšlským. Pojd', půjdeme přes pole a lesy, staneme a zdržíme se v místech, kde ona nacházela a vypsala příklady hrdinné lásky k Bohu a lidem synů tohoto kraje, na utrpení tak bohatého.*“ (Novotný, 1924, s. 9) Zajímala se především o Litomyšlsko a Poličsko, kde studovala stavby, kroje, výšivky, nádobí, zvyky a obyčeje. V dnešní době jsou právě sbírky litomyšlského, ale i Národopisného muzea v Praze jejím dílem. „*Motivy z Litomyšle, z Budislavi, z Kamenných Sedlišť či Lubné mají tu převážně poslání vnější – „poskytly mi jeviště“ – říká o nich Teréza Nováková.*“ (Chaloupka, 1963, s. 33)

¹⁹ Obec je vzdálená od Litomyšle 15 km. Zobrazeno v příloze č. 2.

²⁰ Zobrazeno v příloze č. 2.

Prvotní díla jsou sice považována za umělecky a myšlenkově nevyzrálá, ale i toto pozorování a zaznamenání vnějších rysů je hodnotné. Představují spíše příležitost vyjádřit názor autorky.

Největší pozornost však věnovala náboženství. „*Náboženské složení obyvatelstva bylo tehdy velmi komplikované v tomto kraji, kde v malých vískách, osadách i samotách roztroušených po stráních, svazích, pasekách a kopcích žili vedle sebe katolíci i ti „na druhou stránku“, evangelíci, ale kde navíc ještě trvala stará česká protestantská tradice husitské a předbělohorské ražby a kde mezi hloubavými tkalci a dřevaři vznikaly a bujely i nejrůznější „bludařské“ sekty deistického charakteru.*“ (Chaloupka, 1963, s. 48) Nováková navštěvovala staré evangelické fary, kde studovala staré knihy a hovořila s písmáky. Zjistila, že náboženské myšlení a blouznění je projevem sociální, hospodářské a rodinné situace tohoto kraje. Je to náboženství chudých a těžce pracujících lidí.

Také cítila, že národopisné studie nestačí, ale je třeba tvořit romány o životě tohoto lidu. „*Od lidopisných studií důvěrným sblížením s osudy lidu přešla k povídkám a románům, v nichž dovedla postihnouti melancholii mírného úsměvu kraje, objímajícího teple každého poutníka, i bolesti zmítaných duší jeho synů a dcer, v nichž poznávala jen obdobu svého zmučeného srdce, trpkými ranami osudu tolik navštěvovaného.*“ (Novotný, 1924, s. 10) Na základě této myšlenky vznikla díla – Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě, Děti čistého živého a Drašar. Tyto knihy lze považovat za sociologické studie východočeského lidu. „*Dnes je literární dílo Terézy Novákové spíše historickým dokumentem nežli běžnou četbou.*“ (Skřivánek, 2009, s. 254)

V díle Z nejvýchodnějších Čech (1898) se pokusila o zpracování pověsti o Lukasově lípě. „*Krásná a ohromná lípa „u Lukásů“ prý v dobách před vyhlášením patentu tolerančního za doby večerní a noční sloužila tajným evangelíkům, Českým bratřím, za místo schůzek náboženských. Slézali kmen vrásčitý, usedali na větvích i v dutině kmene, stiskali se k sobě, plakali nad osudem přivrženců „víry beránkovy“ a zpívali žalmy a jiné písně své nejmilejší.*“ (Báča, 2011b, s. 8) O této pověsti se zmiňuje v povídce Stromy (1887) i Alois Jirásek.

V době jejího největšího rozmachu ji zasáhla obrovská rána, která ovlivnila i její tvorbu. „*V Litomyšli (resp. v Proseči) zemřely ve velmi útlém věku dvě dcery Terézy Novákové Marie (Maryčka – 29. 5. 1895 v Litomyšli) a Ludmila (Lila – 19. 9. 1895 v Proseči). Jejich společný hrob č. 108 se nachází u zdi v sektoru 1. Na náhrobku je uveden citát z dramatu W. Shakespeara Bouře: „Jsme látka, z níž jsou utvořeny sny, a skrovný život náš jen spánkem doplněn.*“ (Báča, 2011a, s. 8) V jednom ze zdrojů se však hovoří o smrti pouze jedné z dcer.

„*Jar čtrnáct bylo jí a umřela...*“, dala Nováková vyryt na její bílý náhrobek na litomyšlském hřbitově.“ (Nejedlý, 1954, s. 121) Tato obrovská rána ve spisovatelce vzbuzovala bolest i vzdor. Nicméně po šesti letech ji dostihla daleko těžší událost. 26. července 1901 zemřel v Labi její prvorozený syn Theodor. Pak zemřely další děti, jedno po druhém. „*Je divno, že tohoto roku nikdo u nás nezemřel,*“ zapisuje si Nováková, *vším tím přímo ubitá, rozdrcená, o jednom Novém roce do svého zápisníku.* (Nejedlý, 1954, s. 122) Její život nebyl snadný, snažila se svému okolí pomáhat, ale jí se této pomoci často nedostávalo. „*Jen ze sebe, z vlastní síly vytrvala a odolala tomu všemu. A to je kruté, stále jen dávat a nic neb jen málo brát. A za to vše tedy, jako vděk za všechn ten její krásný boj, jsem napsal tuto knihu.*“ (Nejedlý, 1958, s. 12) Nebyla pouze spisovatelkou a průkopnicí ženského hnutí, byla především nešťastnou matkou, které národopisné bádání v jejím smutku pomáhalo.

Osobní terapií jí bylo psaní, v letech 1903 – 1906 pracovala na románu Děti čistého živého, který je ovlivněný jejím smutkem. Hrdinové tohoto románu zoufale hledají něco, čeho se mohou zachytit, což je odrazem autorčiny beznaděje. Toto tvrzení dokládají i dopisy, které psala synu Arnoštovi (Arnemu) v roce 1905. Tragické životní události vkomponovala do svých děl, která díky tomu působí na čtenáře velmi autenticky a citelně. „*Otázka existence, nedostatek finančních prostředků, narození, smrt, svatba, nemoc, stařecká osamělost, ztráta dítěte, to vše jsou situace od života neoddělitelné. Situace, které prožije každý člověk. Například smrt dítěte, tak častý motiv u T. Novákové, byla takřka problémem každodenním.*“ (Svadbová, 1981, s. 401) Její knihy je třeba číst s porozuměním a otevřeným srdcem. Chápat je jako lidskou zповěď. „*Ne studených rozborů a výkladů potřebují její knihy. Ale čeho potřebují, je to, aby k nim čtenář přistupoval laskavě, s teplem v srdci, ne proto, aby omlouval jejich snad nedostatky, ale proto, že jen tak opravdu jim porozumí.*“ (Jirásek, 1958, s. 18) Primárně je třeba znát osobnost samotné autorky a poté nalezneme pravou cestu k porozumění jejím dílům.

4.1 ÚLOMKY ŽULY

Tato kniha dala spisovatelce obrovský prostor pro vyličení všeho, co na nejvýchodnějších Čechách obdivovala. Seznamuje zde čtenáře s krajinou východních Čech. Vyzdvihuje především její skrytá zákoutí, rušná města a slavnou historii. Knihu lze chápat jako informativní cestopis pro turisty, které autorka seznamuje s krajinou a charakterem lidu. Dílo obsahuje šest povídek, které popisují život lidí v Desné, Horním Újezdě, Mladočově, Kamenných Sedlištích a Budislavi.

„Jedním z prvků odlišujících autorku od ostatních venkovských realistů je výběr faktů ze skutečnosti a jejich fabulace. Pro Novákovou totiž více než pro ostatní spisovatele platí, že své náměty čerpá ze skutečnosti a z autobiografických zážitků. V každé povídce nalezneme konkrétní reálnou postavu nebo pramen, podle něhož spisovatelka svůj námět zpracovala. Nezanedbatelné je v této souvislosti i přejímání pravých jmen a vůbec užívání jmen běžně frekventovaných na Litomyšlsku, Poličsku a Skutečsku.“ (Svadbová, 1981, s. 398) Nejvíce spisovatelku zajímala povaha místních obyvatel, nacházela zde velikou houževnatost, tvrdost a nepoddajnost. Je nutné zamyslet se nad názvem této knihy, pod kterým je skrytý obrázek, jak Nováková viděla lid a okolí Litomyšlska. Tvrdý a neústupný lid v chudém a kamenitém kraji je příznačně vystihnout pod názvem Úlomky žuly.

„Svoje kresby venkovské buduje spisovatelka na správném, pevném základě. Zvolilat si k nim určitá, nesmyslná a nepřikrášlená místa a tím též určité vrstvy lidu, tak že prostředí, z něhož vybírá své náměty, má význačný ráz a pomáhá budit dojmy živé a syté, prosté vši mlhavost a sploštělosti.“ (Vykoukal, 1903, s. 471) Kraj se přímo díky své rozmanitosti náboženské i nářeční přímo vybízel k zobrazení. Ve svém bádání se zaměřovala na tu vrstvu lidí, kterou při svých toulkách po nejvýchodnějších Čechách poznala nejvíce. Zajímal ji život a pocity chudiny. *„Lidská poctivost a síla etického přesvědčení dovedly tu umělkyni vést správným směrem a daly jí v hlubších vývojových souvislostech pochopit to, co při svém putování kolem Litomyšle a Poličky viděla i slyšela.“* (Chaloupka, 1963, s. 55) Nechtěla být pouze vypravěčkou venkovského realismu, ale toužila postihnout psychologickou analýzou veškeré dění, jehož byla svědkem. Prostřednictvím dialektu, popisu prostředí a oblečení dosáhla celistvého popisu. Pronikla do vnitřní charakteristiky kraje prostřednictvím jeho nejchudších obyvatel. Jejím cílem bylo vytvořit osobitý záznam reality východních Čech. Chtěla tomuto zvláštnímu kraji a jeho lidu proniknout až do nitra, což se jí podařilo.

V našem zkoumání se zaměřujeme pouze na vybrané povídky, které zpodobňují prostředí Litomyšlska a povahu místních lidí nejpodrobněji. Pohled je zaměřen především na shodné povahové rysy a výběr slov při popisu krajiny v tomto povídkovém souboru.

4.1.1 DROBOVÁ POLÉVKA

Povídka Drobová polévka nás seznamuje s prostředím obce Kamenné Sedliště²¹, kde žila devadesátiletá Chlebounka v chaloupce u Boštíků. *„Již v první črtě, v Drobové polévce, spisovatelka postihuje s podrobností, jdoucí až k nepatrným jednotlivostem, denní život chudé tkalcovské rodiny a shrnuje množství poznatků, vypozerovaných ze skutečnosti, v jednotný, harmonický obrázek.“* (Vykoukal, 1903, s. 471) Povídka je důkazem tvrdého života chudých lidí a jejich vztahu k bohatším spoluobčanům.

„Blížily se ostatky, bylo toho roku (1890) tuze časné, skorem na počátku února, a Boštíků chalupa ještě byla celá zapadlá do vysokého sněhu, takže z cesty jen střechu její bylo viděti. Stála jako zastrčena „ve strani“, tam, kde za starých časů nebylo ještě chalup, leč jen veliká stráž, plna nevalených žulových balvanů a vlhkých dolíků, mezi nimiž rostla netýkavka a žabí kvítí.“ (Nováková, 1958, s. 233) V knize jsou nastíněné těžké podmínky života na vsi, které doprovází chudoba, neúroda a těžká práce. *„Jsou lidé tak pošetilí, že jeden druhého přepládá, u Oujezda a Osíka, kde je dobrá půda, platí se z míry osm zlatých a zde na Sedlištích, kde na kamenité, mokřinami prostoupené půdě skorem jen oves a jeřice se daří, nabízejí lidé chudí až dvanáct zlatých, jen aby jim ten kousek pole neušel.“* (Nováková, 1958, s. 233) Jedná se o prvotinu, která odráží psychologii venkovského člověka – jeho problémy a mentalitu.

Chlebounka žila u své dcery, ale měla ještě syna Václava, kterému se velmi dařilo, ale byl lakomý a o matku neměl zájem. Boštíková bratrovi dům záviděla a stále si jenom stěžovala, což se matce, která prožila větší bídu, nelíbilo. *„Věřte mi, je mi až zle, když z daleka vidím se svítit jeho stavení a si pomyslím, to je dům bohatýho Chlebouna, pláteníka, mýho bratra, a pak se podívám na naši chajdu, na ty naše hadry a na naše děti, kerý stejně pudou jednou po prosbě!“* (Nováková, 1958, s. 235) Václav pořádal zabíjačku a matka plná nadějí očekávala výslužku a návštěvu syna. Místo něj však přišla starou ženu potěšit Milka Pechancová, která pocházela z velmi zbožné rodiny a vyprávěla stařence o svých cestách do kostelů po širém okolí. *„Šla sem stežníkama od Kornic k Litomyšli a z města do Osíka*

²¹ Název části obce Budislav.

na urážku, pak sem se dala humnama, de to, sníh je tvrdej a zamětí není. Za tři hodiny sem tu z města byla. Já nedbám chůze, jen dyž můžu bejt v pěkným kostele.“ (Nováková, 1958, s. 242) V noci žena celá smutná vzpomínala na své mládí prožité v blahobytu a muže, který si z vojny přinesl hromadu peněz. *„Byla smutná noc v malé, zastrčené chalupě Boštíkových na stráni, zase šeril měsíc, zase chatrné stavení obléval kouzelným světlem. Co kryla šedá šindelová, místy pochroumaná střecha trpkosti, bolu a zklamání, zklamání pro hrnek drobové polévky.“* (Nováková, 1958, s. 249) A nyní stařenka viděla, jak se život změnil. Milovaný syn na ni zapomněl a dceři byla zjevně na obtíž.

Novákové se podařilo v povídce vystihnout vztah rodičů a dětí, výminkářství a sílu víry. Kamenné a studené prostředí Sedlišť bylo vhodným prostředím, které se přímo vybízelo pro zobrazení této problematiky. *„Důležitá tu není jenom autentičnost příběhu, psaného podle skutečné události v Kamenných Sedlištích, i když ani ta ovšem není bez významu.“* (Chaloupka, 1963, s. 34) Za hlavní lze považovat, že autorka v přímých řečích zachovala litomyšlský dialekt, vlastní jména, názvy věcí a náradí. Příběh tedy lze považovat za autentický doklad života v Kamenných Sedlištích.

4.1.2 ZRÁNA PŘED SVATBOU

Povídka Zrána před svatbou se odehrává v obci Budislav²², která žije pořádáním veliké veselky, která měla spojit rod Krčmářův s rodem Blažkovým, tedy nejmajetnější rodiny v okolí. *„Co jiného zde jest přidáno z minulosti příbuzenstva panímámy Blažkovi i z minulosti Budislavě, jest vhodným rámcem drobnokresby a mohlo by býti i dobrým rámcem povídky, kdyby tu povídka vůbec byla, zatím tu máme do široka provedený detail, jehož těžiště leží v popisu co možná věcném a usilujícím podati i maličkosti, jichž by si např. malíř na témž thematu ani nepovšiml.“* (Vykoukal, 1903, s. 472) Dějová linie tedy stojí v pozadí za podrobným popisem lidu a prostředí. Největší pozornost zasluhuje popis krajiny, zvyků a obyčejů. Pořádání veselky bylo doprovázené řadou zvyklostí, které bylo potřeba dodržovat a spisovatelka na ně působivě upozorňuje.

„Budislav se Sedlištěmi těsně s ní souvisícími má stavení počet veliký, z nichž do roka ubírá se vždy několik svateb bud' do farního, vysoko položeného kostelíčka na Mladočově aneb v dům Páně v Proseči. Ale že většina živností jsou chalupy a baráky, statků je málo, maloučko, bývají to svatby skromnoučké a dcera ze statku vdává se jednou za onoho času.“

²² V Budislavi strávila Teréza Nováková v roce 1886 prázdniny.

(Nováková, 1958, s. 285) Celá vesnice od svatby Helenky Blažkovy a mladého Krčmáře mnoho očekávala. Sousedé se těšili na výslužku a krejčí se švadlenami na výdělek. „*Na statku pekly se koláče do noci, ba málem do rána, v pondělí roznesly se všem přátelům a známým ženichovým a nevěstiným v Budislavi a na Sedlišťích, ba i v Poříčí²³, Desné²⁴, na Chotěnově a ve Vranicích.*“ (Nováková, 1958, s. 289) Při rozbřesku panímáma vzbudila starší dceru Máňu, která musela na Desnou k Filoméncce pro šerpu a čepec. Příprava svatby však nesměla narušit denní program hospodyně, a tak se Blažková dala do chystání snídaně pro hospodáře, poklizení sednice a krmení dobytka. Máňa však příliš nespěchala, při cestě se zastavila u balvanu, o kterém jí vypravoval její přítel Zeman, který znal všelijaké povídačky.²⁵ Při vzpomínání na báchorky zrychlila a blížila se již k obci Poříčí. „*Jen kdyby toho desenského kopce nebylo, který tak tuze příkře vystupuje a s něhož dle vypravování Zemanova ukrutný rytíř Toulovec kdysi ty nebohé prostoreké a bezzubé babičky skouleti dal, jimž po bohaté hostině ještě oříšků se zachtělo! Kosteliček mladočovský zmizel za lesnatou stráni, Máňa minula poslední domek poříčský a podél krásně průhledné Desinky, která tuto vysokými břehy se prodírala, došla hospody Cikánky.*“ (Nováková, 1958, s. 293) Nováková dobře znala příkrost desenského kopce, a proto jej ve svých dílech často zmiňuje.²⁶

V této povídce je poskytnut dostatek prostoru autorčité pestrému a realistickému popisu prostředí. Je zde patrný krásný jazyk spisovatelčin, ze kterého je cítit láska a zvědavost k tomuto kraji. Dnes je možné v těchto popisech spatřovat hodnotný odkaz minulosti. „*Tu onde byla stráň skalnatá, buď šedá, žulová, neb blíže k Litomyšli žlutá, opuková, a kde Desinka právě pod skalou se vinula, byl z toho zvláště pěkný obrázek. Louky některé skvěly se dosud sytou zelení, na jiných strakatily se bílé košile sekáčů, světlé kanafasky a červené cacké šátky hrabaček, ještě na jiných, žlutavých, temnily se vysoké kupy schnoucí otavy. Ve vzduchu bzučely mušky, ptáčci čiperně cvrlikali poslední své písně, Desinka bublala přes kameny, aneb pod četnými mlýnskými koly zpěvně hučela.*“ (Nováková, 1958, s. 294) Při zpáteční cestě si dívka dávala dobrý pozor, aby uzlíček od Filoménky neztratila, ale nešťastnou náhodou se jí loktuška rozvázala a vše se pomačkalo. Nešťastné děvče se

²³ Zobrazeno v příloze č. 2.

²⁴ Zobrazeno v příloze č. 2.

²⁵ Dodnes je v povědomí lidu především povídání o životě a skutcích udatného rytíře Toulovce, který bohatým bral a chudým dával.

²⁶ Vysoký desenský kopec je zmiňován i v díle Děti čistého živého.

muselo vrátit k Filoméncce, aby jí čepec spravila. Poté se již nerozhlížela a utíkala s uzlíčkem domů, aby nedostala vyhubováno.

„Vzletná líceň a vroucí nadšení a láska vlastenecká, láska k lidu těch krajů prozírá téměř z každého řádku knihy a odhaluje spisovatelčinu duši vzácné kvality: ušlechtilou a nadšenou.“ (Anon., 1913, s. 457) V této povídce je shrnuto vše, co Nováková na tomto kraji obdivovala. Oslnivá příroda s bublající Desinkou ve spojení s venkovským pracujícím lidem, který uctívá staré zvyky a obyčeje.

4.1.3 HALOUZKY

Děj povídky, jenž se odehrává v obci Budislav, vypráví o rodině Kroulíků, kteří musí přemýšlet nad rozdělením svého majetku mezi dvě dcery. Starší Kačenku chtějí provdat za Františka Zahálku z Desné²⁷ a s mladší Aničkou chtějí v chalupě hospodařit. *„U Kroulíků v chalupě nad Krčmou měli dvě dcery, ale panímáma byla zcela spokojena. Chlapce by jim vzali na vojnu, kdyby je chtěli dáti na řemeslo, ani by tomu vrchnost, slavná rada města Litomyšle, snad nepřipustila, dva nebo tři by se na chalupu oženit nemohli - , a i kdyby jen jediný byl, - kdož ví, zdali by jim nepřivedl nevěstu mistrnou a sestrám pak podíl jejich ani nevyplatil!“* (Nováková, 1958, s. 321) K zamyšlení stojí úvaha paní Kroulíkové, která sama konstatuje, že je lepší mít dceru než syna, kterého jim může vrchnost kdykoliv vzít na vojnu. Dále je zde nastíněn problém výminkářství a dělení majetku mezi potomky.

„Budislavské posvícení připadá na neděli po svatém Bartoloměji, podle kostelíčka na vysokém Mladočově, kam jsou katolíci přifařeni, ale slaví je i evangelíci, také pekou koláče, zvou si posvícenáře, také u nich staví se muzikanti s chlapci a vybírají od domácích děvčat hnětyňky.“ (Nováková, 1958, s. 322) Kroulíkovi, kteří patřili k faře prosečské, se také chystali na posvícení, a o to horlivěji, když věděli, že bude starší dcera naposledy doma. Mladší Anička ale měla jiné starosti, chystala se poprvé k muzice a musela mít kroj pečlivě připravený. Zjistila však, že je košílka umačkaná a ušpiněná, rozhodla se proto, že si ji vypere. *„Děvče se těšilo, že se ohřeje u vody, běželo kolem dvou malých, zcela ze dřeva zbudovaných mlýnů, a octlo se brzy mezi skalami, které tu vždy úžeji říčku svíraly. S jedné, protější strany byly to úplné žulové srázy, nad vodou holé, výše strmými a nepořádnými lesíky smrkovými porostlé, s této strany, mezi pěšinou a břehem, táhlo se pastvisko, „vůbec“, v němž rostly skrovné olšové keříky vedle balvanů do země zarytých.“*

²⁷ Obec je vzdálená od Litomyšle 11 km a rozprostírá se na vysokém kopci. Zobrazeno v příloze č. 2.

(Nováková, 1958, s. 324) Je zajímavé si povšimnout slov, která Nováková při popisu krajiny nikdy nezapomene zopakovat. Typickými slovy jsou skála, žulové srázy, balvany a vířící voda. Taková to krajina se vyznačuje dynamikou, životem a pestrostí. Není zde poklidně tekoucí říčka, ale prýšticí pramen či vířící se voda.

„Anička převázala si lepší zástěru a již od chalupy pod bořinou sestupovala hlouběji až k Desince, která obě vesnice, Budislav a Sedliště Kamenné, od sebe odděluje. Přešla potok, zde dosti úzký a tichý, a stoupala vzhůru po rozpuhané, kamenité pěšině k usedlosti řezníkův, rozkládající se naproti Kroulíkovým na svahu a všude viditelné.“ (Nováková, 1958, s. 329) Děvčeti však již po dva dny nebylo dobře kvůli suchu a horku, ale musela ještě panímámě zajít do lesa na halouzky. *„Ale přece cítila, že se jí jde tíže než jindy, po těchto pěšinách hopkovala nesčíslněkráté, balvany přeskakovala, Desinku, kde byla mělčí, přeběhla a u lesa, v Horním revíru, bývala za málo minut. Dnes té cesty nějak neubývá ...“* (Nováková, 1958, s. 330) Po návratu domů se hospodyně ulekla, když viděla, jak je její milovaná dcera cestou znavená. Po obědě však ji musela znovu vypravit na cestu, aby donesla koláče na Desnou ženichovým rodičům, jak bylo zvykem. V této části je zdůrazněno, jak bylo dodržování zvyků důležité. Neexistovalo, aby nebyly koláče do určité doby rozneseny.

„Dívaly se pak za ní, jak zvolna stoupá vzhůru k silnici vedoucí k Poříčí, k Desné a dále k Litomyšli, jak míjí Krčmu, protější statek Na skalce a jak za Krčmu zachází.“ (Nováková, 1958, s. 334) Anička ale k Zahálkovým nedošla, na louce omdlela a druhý den zemřela. Na Desné se povídalo, že zemřela na choleru či na mor, ale to nebyla pravda. Děvče zemřelo pravděpodobně na úpal. *„Donesla ich od Studený vody a donesla si s něma smrt.“* (Nováková, 1958, s. 338) Oddanost a poslušnost dívčina vystihuje vztah rodičům a dětí. V dílech Novákové se často tento vztah vyskytuje.²⁸

Poslání této povídky je aktuální v každé době. Ačkoliv si svoji nebo cizí budoucnost naplánujeme dle svých přání, nemusí se nám to splnit. Panímáma s hospodářem si mysleli, že budou se svojí mladší dcerou hospodařit, ale nebylo jim to dopřáno. Není možné ovládat svůj život. Autorčiným cílem bylo upozornit na sílu Boha a jeho moc ovládat lidské životy.

²⁸ Vztah rodičů a dětí je zobrazen např. v díle Děti čistého živého, Jiří Šmatlán či Drobová polévka.

4. 2 MALOMĚSTSKÝ ROMÁN

Litomyšl vnikla do srdce Terézy Novákové hluboko jako do žádného jiného spisovatele. Její maloměstskost zachycuje v románě Maloměstský román. Město Litomyšl je v knize nazýváno Radiměří, která je od ní ve skutečnosti vzdálena 30 kilometrů. „Činí dějištěm románu přímo Litomyšl, dům paní Krovecké je zahradský domek, stojící proti jejich kdysi tam bytu v Okresním domě, a Střítežská je pravá žena Záhradi, jak je známe ze starších líčení Novákové, stejně jako líčený tu děkan Šanta.“ (Nejedlý, 1954, s. 122) ²⁹

„Jak je známo, osiřelá dcera Karla Havlíčka³⁰ se stala „dítětem národa“, vlastenecká společnost se jí postarala o výchovu v prominentních českých rodinách a zajistila jí hmotně. Zdeňka ale jaksi nesplatila tyto dary tak, jak si vlastenecká smetánka představovala: její láska k cizinci se stala jedním ze skandálů, ovšem pečlivě tutlaných, který česká společnost zažila a který utichl až její předčasnou smrtí.“ (Moldanová, 1986, s. 421) Osud této dívky inspiroval Terézu Novákovou k sepsání díla, které se týkalo jejího života.

Děj knihy začíná pohřebním průvodem, kdy vůz odváží ostatky národního buditele Jana Kroveckého. „Rachot vozů upozornil obyvatelstvo, že slavnost smuteční se již počíná, brzy bylo každé okno starodávných domů na náměstí obsazeno diváky a z postranních ulic sbíhali se zvědavci. Seřadili se všichni kolem vozu pohřebního, který zvolna po nerovné dlažbě se hnul, jen bledé děvčátko s průvodkyní svou dívalo se zpovzdálí z kočáru na výjevy na náměstí.“ (Nováková, 1890, s. 126) Svatava Krovecká byla vychovávána v Praze rodinou doktora Zimy³¹, který byl blízkým přítelem Jana Kroveckého. Teprve v den pohřbu se seznámila s babičkou Kroveckou, v níž poznala moudrou, prostou a dobrosrdečnou ženu.

„... a sama odstěhovala se na předměstí nablízku kostela, které jsouc obklíčeno a prorýváno samými zahrádkami, jako roztomilá, čistoučká vesnička vypadalo. Zde měla stará paní přízemní zčásti dřevěnný domek, či jak zde zvykem bylo říkati chalupu, s pěknou květinovou zahrádkou pod okny a velikým sadem v pozadí.“ (Nováková, 1890, s. 129) Babička Krovecká bydlela na Záhradi stejně jako Nováková. Doktor Zima se nabídl,

²⁹ NOVÁK, Jan V., NOVÁK, Arne. Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až po naše dny. 2. přepracované a rozšířené vyd. Olomouc: J. Promberger, 1913. 297 s.

³⁰ Jedná se o osud dcery Karla Havlíčka Borovského.

³¹ Ve skutečnosti byl jejím opatrovníkem František August Brauner, který se narodil v Litomyšli a později se sem i vracel, čímž je objasněna spojitost s městem.

že Svatavě umožní vystudovat a učiní z ní důstojného otcova nástupce. Což by nebylo možné v malém zapomenutém městečku, kde nebyl dostatek odborníků a společenského českého života. A tak dívka opustila rodné otcovo město a vydala se do Prahy. Tato část knihy není pro naše bádání až tolik zajímavá. Naše pozornost se obrací především k pobytu Svatavy v maloměstě a na její vlastenecké cítění.

„Ve směsi starosvětských štítů a lomenic vynikaly věžím po boku gotické pilíře chrámů, zajímavá stavba renesančního zámku, hlubokou zelení velikého parku obtočeného, jehož formy jakoby z italských luhů sem přeneseny jsou cize pohlížely na strakatinu střech šindelových a cihlových, nadutých a vysokých jako čepce, jimiž pramatky naše ctihodné své hlavy pokrývaly.“ (Nováková, 1890, s. 125) Toto líčení prostředí nápadně připomíná popis litomyšlského zámeckého návrší v čele s renesančním zámkem. V dubnu oživil atmosféru maloměsta příjezd mladičké Svatavy, kterou celé město vítalo s patřičnými ovacemi. Avšak babička Krovecká vnučku bedlivě pozorovala. *„Svatava byla vskutku příliš unavená, aby byla o pražském svém životě něco vypravovala, a stará paní, kdykoli se jí na rty drala poznámka o budoucím životě dívčině u ní a o zítřku, návštěvám věnovaném, vždy si ihned připomněla slova Svatavina, dle kterých se jí, dítěti vybraných kruhů, bude vše zdáti směšným, sprostým.“* (Nováková, 1890, s. 136) Dívka ve městě také poznala děkana Šantu³², který kdysi v jejím otci probudil lásku k mateřštině a byl jeho dobrým přítelem i rádcem.

„Dům Paroubkových, kdysi sídlo rodiny Krovecké, byl pravým typem starých domů radiměřských. Byl na jedné z hlavních podsíní, co do výše jednopatrový, avšak ozdobný renesanční štít o kulatých oknech dodával mu podobu stavení značně vysokého.“ (Nováková, 1890, s. 142) Teta Paroubková je typickým příkladem měšťanky, která se vzhlíží v noblesnosti a přepychu. *„Zbožňování krajské stalo se u ní jako u ostatních měšťanek pravou vášní. Ale toho dotírání a opičení se po vznešených aneb pánech od stavu u nás vždycky bylo.“* (Nováková, 1890, s. 146) Za její protipól lze považovat babičku Kroveckou, která je typická svojí konzervativností, odporem k novému a neznámému. Takovéto maloměšťáctví mnoho spisovatelů inspirovalo, ale i pobuřovalo. Její lpění na starých normách a zvycích nebylo vlastní Svatavě, která s ní o životě v Praze a vyšších kruzích raději nemluvila. Svatava byla svým původem handicapována. Lid ji hodnotil jako otcova následníka a odmítal ji tolerovat názory, s nimiž by Jan Krovecký nesouhlasil.

³² Děkan Antonín Šanta byl výraznou osobností kulturního dění v Litomyšli. Byl také zobrazen v díle Aloise Jirásky Filozofská historie (1877).

Spisovatelka mohla tato dvě odlišná prostředí dobře porovnávat, protože je znala. Sama se zpočátku těžce sžívala s maloměstským životem a myšlením obyvatel. „*Na jedné straně je tedy laxnost, odnárodňování, povrchnost a zpanštělost vedoucích představitelů národa, ale také Praha, na druhé straně opravdovost, mravní čistota chudého venkovského prostředí, které je pro Novákovou (stejně jako pro Světlou³³) nositelem vlastenectví, jež je zároveň synonymem mravní ušlechtilosti.*“ (Moldanová, 1986, s. 422) Ale právě prostota a jedinečnost těchto lidí byla tím, co ji okouzlo, což je zjevné i v tomto díle.

„*Autorka tu klade důraz především na zachycení té části měšťácké společnosti, jež si hrála na vlasteneckou a národní, ve skutečnosti však sledovala jen zájmy osobního prospěchu a obohacení*“ (Chaloupka, 1963, s. 22) Maloměšťáctví a lpění na starém není považováno za negativum, ale je vyličeeno příjemným a nostalgickým pohledem. Babička Krovecká odmítala pozvání paní krajské na „visitu“ a nepřála si ani účast své vnučky na setkání městské honorace. „*K takové soireé pozván byl všecken lepší svět ženský v Radiměři, starý i mladý, jindy ovšem činila paní Rzerychová přísné rozdíly. Rozeznávala „dámy“, „paní“ a „paničky“ a měla pro každý druh zvláštní týdny. K dámám náležely jen manželky nejvyšších hodnostářů v místě, k paním ženy úředníků do deváté třídy, lékařů a advokátů a velmi bohaté měšťanky, jejichž manželové se nadto nějakou důstojností v obci skvěli. Paničky pak byly paní úředníků nejmenších, všelijakých pensistů a měšťanky skrovnější.*“ (Nováková, 1890, s. 147) Svatava byla ve společnosti paní Rzerychové vítána a odcházela ze setkání spokojená a plná touhy, kterou prožívala při pražských plesech. Díky tetě Paroubkové se seznámila s baronem z Woldenbergů, který se jí zalíbil.

Osobnosti Jana Kroveckého si všichni čeští vlastenci vážili a bylo jim proti mysli, aby se jeho dcera stýkala se šlechticem, který si z českých vlastenců tropil jen legraci. Když Svatava poslouchala zanícené vyprávění Pavla, který často hovořil o jejím otci, kterého si nesmírně vážil, necítila tolik úcty a vášně pro myšlenky svého otce jako nadšený hoch. Odmítala se vzdát vší životní rozkoše a následovat pouze vznešený cíl, byla mladička a naivní. Až ve chvíli, kdy jí pan děkan svěřil pravdu o otci, který byl zatčen na základě udání mladého šlechtice za velezradu, procitla a začala si ho více vážit. Ale boj mezi konvencemi a povrchností v ní probíhal dále. Babička si její rozervanosti všimla a přemýšlela, zda by nebylo lepší uspišit její návrat do Prahy. „*Dostal se až do nejzazší části parku, kde sotva se prodíral pletivem větví a hromadami kamení. Nádržka o líné, zelenou řasou pokryté vodě*

³³ Na mysli máme spisovatelku Karolínu Světlou.

pronikavě zapáchala bahnem a sítím a leckde ozval se nesmělý skřehot žabí, který k večeru zesiloval se v protivný sbor. Zde vyrušen byl student náhle ze svých myšlének. Domníváje se právem, že si někdo pusté, ba odporné místo k dostaveníčku zvolil, chtěl Pavel nepozorovaně skupinu stromů obejít a blíže k zámku se dostat, když tu zcela zřetelně dozněl k němu hlas Svatavin.“ (Nováková, 1890, s. 182) Od této chvíle se Pavel se Svatavou nestýkal, snažil se ji vytěsnit ze své paměti a soustředit se na své budoucí kněžské povolání.

Dívka se zanedlouho vrátila do Prahy k rodině dr. Zimy a zjistila, že i tam se mnohé změnilo. Dcera dr. Zimy Blažena se zamilovala do německého barona a pohrdala myšlením českých vlastenců, tedy i svého otce. *„Tu slyšíš neustálé fráze, nebetyčné, nesmyslné plány, kázání o rovnosti všech lidí – brr! Však ho také poznáš!“* *„Víš otec o tvé známosti s panem z Ploschwitzů?“* *„Smluvili jsme se s matinkou, že prozatím otcí nic nepovíme, až jestli Kurt o mou ruku požádá, o čemž nepochybuji.“* (Nováková, 1890, s. 189) Svatava byla překvapená Blaženčinou změnou a jejím opovrhováním vlastenci a maloměšťáky, avšak nebyla schopná její názory zvrátit a pouze vzpomínala na barona.

V Radiměři se setkala s Pavlem, který byl sňatkem Blaženy a pruského barona znechucen. *„My, malý hlouček proti zástupům mocným a úkladným hájíme země své i práv odvěkých. Není-liž třeba každé ruky, mužské i ženské? Avšak nám ze středu, který jsme měli za nejpevnější, za nejstatečnější, utíkají bojovníci, směle k nepřátelům se hlásíce.“* (Nováková, 1890, s. 213) Pavel byl vychováván v maloměstě, které uctívalo svého významného rodáka Jana Kroveckého jako národního buditele a vzor, ale Svatava vyrůstala v prostředí, které vzhlíželo k vyšším kruhům a bylo svým myšlením více liberální. *„Pro Novákovou je Zdeňka Havlíčková (v románě Svatava Krovecká) do velké míry obětí národních poměrů: stalo se pro ni osudným, že se jí dostalo nesoustavné a mravně laxní výchovy. Vynikající vlastenecké rodiny, v nichž žila, byly vlastenecké dost vnějškově, vlastní děti vychovávaly bilingvně (ne-li přímo německy), a ze Zdenky vychovaly náročnou a povrchní dívku bez životního ideálu, která se pak zákonitě stala obětí šlechtického hejska.“* (Moldanová, 1986, s. 422) Zamysleme se však, která z těchto postav má pravdu. Musí dcera vlastence a národního buditele být také vroucí vlastenkou? Nemá právo na vlastní život dle svých názorů? Nebo by měla ctít odkaz svého otce a inspirovat se jím?

Dívka se rozhodla následovat své srdce a odjela se šlechticem, který již v tuto chvíli věděl, že jeho vyvolená není v jeho rodině vítána. *„Říkává vždy, že Slovan již jménem svým předurčen za poddaného, Čechové pak jsou plemenem od věků pokorně šiji před cizinci sklánějícím. Vypravoval nám, jak rozhořilo jej, když několik fantastů počalo nárudek ten*

napolo mrtvý křísiti a bouřiti. Od té doby pak, kdy poštěstilo se mu přispěti platně ku zničení jednoho z oněch poblouzených, ba nebezpečných, upevnil se ve svém přesvědčení tím více.“ (Nováková, 1890, s. 229) Při těchto slovech si Svatava uvědomila, že otec jejího vyvoleného zapříčinil smrt jejího tatínka. Probudil se v ní konečně otcův odkaz a hrdost. „*Nováková svůj v podstatě již realistický román s prohloubenou psychologií postav v závěru podřizuje dožívající romantické konvenci, odsouvá sociální a psychologické důvody Svataviny tragédie (které nicméně dostatečně výrazně zachytila) a v závěru jim nadřazuje důvody romanticky vlastenecké.*“ (Moldanová, 1986, s. 422) Po návratu do Radiměře chodila jako tělo bez duše, její jedinou cestou byl hřbitov.

Životní cestu Svatavy Krovecké lze připodobnit k cestě Jiřího Šmatlána, který celý život toužil dosáhnout pravdy, a ve chvíli, když už byl kousek před cílem, jeho plány se zbouraly. Obdobný konec čekal i hrdinku tohoto románu, která těsně před dosažením svého vysněného života s milým zjistila, že je synem „otcova vraha“. Nemohla ale jít přes život svého otce a začala zpytovat svědomí a své pohnutky. Teréza Nováková se v tomto díle pokusila vyjádřit hodnotu vlastenectví, národu a krve. Člověk by měl ctít své rodiče a jejich hodnoty. Toto poselství v knize nalézáme a je pouze na nás, jak s ním budeme pracovat.

Již od prvních řádků je zjevné, že se děj odehrává v Litomyšli. Na první straně knihy jsme seznámeni se zámeckým návrším a na dalších stránkách nás autorka provází na cestě po Záhradi, kde je vyličen kladný vztah k této městské čtvrti. Další autorčiny kroky nás zavádí na náměstí, které je lemované dlouhými podloubími, a je zřejmé, že Nováková náměstí a jeho strohé obyvatele v lásce neměla. Je zde zobrazen až odmítavý postoj a pohrdnutí s nimi. Autorka také nezapomněla upozornit na odlehlé zámecké jezírko, které lákalo k podezřelým mileneckým schůzkám. Je důležité podotknout, že tuto funkci plní dodnes. Spisovatelka do knihy zapojila své vzpomínky na mládí v Praze, ale také dobu těžkého zvykání si na maloměsto. Z řádků cítíme lásku k vlasti, obdiv k vlastenectví, ale i rozpor mezi tradicemi a moderním světem. Podařilo se jí precizně vystihnout prostředí a ducha dobové Litomyšle. Zobrazila kladné a negativní stránky tohoto maloměsta.

4.3 JAN JÍLEK

V díle Jan Jílek (1895) zobrazila autorka Litomyšl v 18. století do všech detailů. Tato kniha je největším popisem staré Litomyšle, jejích míst i obyvatel. Vše je nahlíženo pohledem z dále. Proto se jedná o jiný obraz, než jaký by se dal očekávat od někoho, kdo byl s městem spjatý. Nováková neviděla minulost města jako příjemně nostalgickou, ale očima trpících a chudých lidí. Hrdinou tohoto románu se stal český bratr a exulant Jan Jílek, který odešel ze země, aby mohl vyznávat otcovu víru. *„Jan Jílek jest zajímavou historickou osobností z první poloviny 18. století. Jest z tajných emisarů, vracejících se stále do vlasti, již pro víru opustili, aby odvedli s sebou další stejně věřící.“* (Novotný, 1924, s. 37) Avšak po příchodu do Čech byl dopaden a jako uprchlík souzen litomyšlskou vrchností. Po dvouletém vězení se mu podařilo utéct a vrátit se tam, kde byl svobodný a šťastný.

„Nedovedete sobě, slovutný příteli“ – píše při té příležitosti 28. prosince r. 1897 Nováková Svatopluku Čechovi – „pomysli, jak přesných a pilných studií jsem konala, aby byl Jílek ve všem historicky dokonalý. Ovšem knihu nemohl napsati nikdo, kdo krajinu kolem Litomyšle a Poličky, její řeč, kraj, minulost nezná zevrubně – a že tu jsem na nejbezpečnější půdě, smím říci beze chlouby.“ (Chaloupka, 1963, s. 42) Na této knize pracovala Nováková celkem dva roky a konzultovala ji se Svatoplukem Čechem, kterého si nesmírně vážila.

„Postranní stezka, vedoucí od konce Lubného podél skalnaté stráně k Širokému Dolu, všude byla spadáným listím poseta a domky, jednotlivě ve vzdálenostech dosti značných tu zbudované, které jindy kryly se ve stromoví ovocném a ve stínu lesní stráně, zdály se bližšími, jasnějšími, jich dvorky a sady prostrannějšími.“ (Nováková, 1956, s. 9) V obci zvané Lubná³⁴ žil Jan Jílek, který natolik zaujal Terézu Novákovou, že se vydala po jeho stopách a pátrala po osudu jednoho z českých exulantů.

„Jan Jílek se narodil 30. dubna 1707 (podle jiných pramenů 1709) v Lubné u Litomyšle v chalupě č. p. 79. Ta se však nezachovala, neboť na konci 19. století vyhořela (poblíž místa, kde možná stávala, je mezi stromy malá skála s vyrytým křížkem).“ (Báča, 2011e, s. 8) Jeho matka brzy ovdověla, sestra Helena se vdala do Stříteže³⁵ a mladší

³⁴ Vesnice ležící 15 km od Litomyšle. Zobrazeno v příloze č. 2.

³⁵ Vesnice ležící 17 km od Litomyšle.

bratr Jiří sloužil na statku v Sebranicích³⁶. Musel tedy i on jít brzy sloužit, aby vypomohl mamince. Začal se učit u Mřeňů na krejčího. „*Naproti peci visel od stropu „palác“ sroubený z povalů a latí, černých jako trámy a strop sednice. Bylo na něm nastláno slámy a několik houní, spávalat’ tu zvláště v zimě chasa, nyní již po několik dní sloužil palác za ložnici krejčovskému pomocníkovi Jílkovi.*“ (Nováková, 1956, s. 22) Jan zde rád hovořil s hospodářem, který mu vyprávěl o víře jeho zesnulého otce. Nabádal ho, aby četl z Bible a modlil se jako kdysi rodiče. „*Otec Jana Jílka, Jakub, byl „služebník Krista Ježíše a evangelia věrný“, jeden z těch četných bratrů na bývalém panství litomyšlském, poličském, rychmburském na východě Čech, pilný písmák a čtenář bible, zachovávající starou víru otcův.*“ (Anon., 1905, s. 204) Spisovatelka se v tomto díle pokouší především o zobrazení života pohunků a nejchudší vrstvy obyvatelstva. Zabývá se jejich způsobem života, přístupem k víře a životními podmínkami. I proto je zde podrobně vylíčeno prostředí, v němž spávala chasa.

„*... dneskom nechám ty knížky s pokojem a budu ticho, ale jak semka zasej přindu, voltáříček neuvidím a tu ty nástroje d’áblovy uklizeny nebudou, jako je Pán Bůh nade mnou a boží Matička, udám vás voba a vy budete v řetězách do Litomyšle na zámek!*“ (Nováková, 1956, s. 34) Slova rozezleného bratránka Chadimy v mladíkovi probudila touhu po nalezení vystěhovalých stejnověrců. Ale neuvědomoval si, jakou moc má vrchnost z litomyšlského zámku. Jako poddaný se totiž nesměl svévolně odstěhovat z Lubné. Děj knihy se také odehrává částečně v Gerlachsheimu, kde hledali vystěhovalci naději a domov. „*Tam cítili čeští exulanti, že „slouží Bohu podle praudy a ouplná spokojenost a blaženost je v jejich srdci.*“ (Chaloupka, 1963, s. 44) Této části se nebudeme příliš věnovat, jelikož se netýká našeho vytyčeného prostředí ani zájmu Novákové, která poslání tohoto díla postavila na věznění v Litomyšli a morálním vítězství Jílka nad pokrytectvím vězňů.

„*Jarošov jest táhlá vesnice, prostírající se svými roklemi na planince mezi mohutnými lesy jehličnatými, její jeden konec sahá osamělými baráky až málem k maličké osadě Mladočovu, druhý, západní, sklání se blíže vsi Budislavi do divokého údolí potůčkem Voletinou protékaného a ohromnými pískovcovými balvany a hradbami prostoupeného.*“ (Nováková, 1956, s. 47) V této krajině se roku 1733 objevily dvě postavy, které se neustále rozhlížely kolem sebe. Jednou z nich byl Jan Jílek, jenž jakožto nekatolík uprchl z Čech

³⁶ Vesnice ležící 14 km od Litomyšle. Zobrazeno v příloze č. 2.

a usadil se v Sasku, odkud tajně převážel českou nekatolickou literaturu a pomáhal k útěku ostatním stejnověrcům. Odvážlivci byli však v Jarošově³⁷ zatčeni na základě udání Jílkova bratráčka Chadimy.

„Na táhlém rynku litomyšlském kupilo se dnes mnoho zvědavců, obzvláště temné a krátké podloubí, které obkličovalo velkou radniční budovu s vysokou, tesanými kameny obloženou věží, hostilo valně mužů, žen, ba i dětí. Bylť se, jak záhy rozneslo se po městě, jemnostpánu misionáři z pražské koleje, páteru Danielu Pelikánu, vydařil lov, našel v Jarošově nejen mnoho knih bludných, jež co nevidět s náležitou slávou „na stínadlech“ budou spáleny, dopadl i dva kacírské uprchlíky, již poddané hraběcí i města Litomyšle ze země Saska odvésti hodlali, ba zajal i ženu, rovněž pobloudilou, která kacíře u sebe skrývala a zprvu vší mocí ani vyhraditi, ani vydati je nechtěla.“ (Nováková, 1956, s. 62) Na náměstí se sbíhalo víc a víc lidí, kteří toužebně očekávali průvod s kacíři. Jan Jílek viděl po čtyřech dnech světlo a město, kterému se po léta skrývání v lesích a skalách vyhýbal. *„Litomyšl zcela nepodobna byla milému, nezapomenutelnému Gerlachsheimu. Vše bylo tu starobylé, hmotné, důkladné, domy těsně k sobě seřazené, nikde plůtky, stromoví, zahrádky. Na průčelí většiny budov, pod kulatými otvory lomenic, namalovány na omítce obrazy svatých, jinde zasazen obraz menší v rámeček temný a neumělý, opět jinde na výstupku vztyčena malá socha neb přimykala se ke zdi polovypuklina.“* (Nováková, 1956, s. 67) Takto viděla náměstí a jeho podlézající obyvatele i Nováková. V tomto popisu prostředí je dostatek pocitů samotné spisovatelky.

„Co nyní následuje, jest jeden z nejchmurnějších a nejvíc zahanbujících listů české historie, však stejně pravdivý, jako neskonale smutný.“ (Anon., 1905, s. 204) Před soudem proti Jílkovi vypovídal bratránek Chadima, který obvinil z kacírství jeho matku, ale ze strachu o sebe sama zapřel víru starého Jílka. Udal však i dobrého a poctivého Mřeňu, který Jílka ve víře posiloval. Jan Jílek veškerá bratrancova udání popřel, ale nebylo to nic platné. *„Je zajat, vyslýchán, mučen, uvězněn a konečně exkomunikován z církve katolické, je mu hrozeno nejstrašnějšími tresty pozemskými i posmrtnými, ale on přesto odpovídá na všechny nabídky k odvolání vytrvale – „Zůstanu při své víře, pro své svědomí od ní odstoupit nemůžu.“* (Chaloupka, 1963, s. 44) Exulant se zde otevřeně vyznal k své víře a prozradil svůj důvod k odchodu, kterým bylo svědomí a touha zemřít pro pravdu. Zachoval si však hrdost i čest.

³⁷ Zobrazeno v příloze č. 2.

Po opětovném vyslýchání a přemlouvání byl Jílek zavřen do nejmenší komůrky ve vězení. „... *Denně přinášel neb posílal mu za krejcar chleba, často tvrdého a plesnivého, řka, že jest to částka pány vězňům kacířským vyměřená, a tu ještě bručival, co ta bludařská cháska milostivou vrchnost a slavný magistrát stojí, lépe že by bylo všecky přes hranice metlami vymrskati, stejně prý krásnou českou zem jen znešvařují!*“ (Nováková, 1956, s. 86) Poměry ve vězení nebyly dobré, ale Jílka posilovaly vzpomínky na maminku a pobyt v Gerlachshheimu.

„*Litomyšl téměř zapadlá byla ve hlubokém sněhu. Na táhlém náměstí kupily se ho veliké spousty, špičaté lomenice nízkých domů ztrácely ve vysokém bělostném hávu svém téměř svůj rozmanitý tvar, sochy svatých, na průčelích a ve výklencích tu tam umístěné, ověšeny byly pevnými vločkami sněhovými jako peřím, i hlavice sloupů na podsíních jimi byly zryhovány a četné vysoké věže města opatřeny mohutnými bílými čepicemi. Spousty sněhu činily rynek za nynějšího ponurého času světlejším, zato na podsíních a v jizbách domů většinou malými jen okny opatřených bylo šero a v místnostech na zadka ústících skorem neustále se svítilo.*“ (Nováková, 1956, s. 94) V tento nečas šla okolo vězení sousedka Kubiaska, která se již od počátku o Jílka zajímala. Od žalárníka se dozvěděla, že při takových to mrazech voda v džbánech vězňů zamrzá a věžňovi je zima, jelikož se mu rozpadá kabát. Soucitná sousedka neváhala a před svátky mu donesla houbovou polévku, jahelník a košili po zesnulém muži.

„*Nesnesitelným, několik dní trvajícím vedrem byla Litomyšl všecka zprahlá, na střechách šindele téměř praskaly, tráva na rynku a v ulicích ze země vyrážejíc žloutla a mizela, bíle natřená průčelí domků skorem ranivě dotýkala se zraků mimojdoucích. Na valech vysychala Loučná, takže bylo lze kameny v řečišti spočítati, a také potůček z panské zahrady vytékající ztrácel sporu svou vodu. Litomyšl byla požáry svými již pověstná, a jsouc částečně ze dřeva vystavěna, šindelem kryta a majíc nedostatek vody, trpívala vždy nesmírně.*“ (Nováková, 1956, s. 127) Začalo hořet pod kostelem a kouř se začal valit na náměstí. Nešťastní lidé běhali sem a tam. Loučná byla daleko a studánka na Olivetské hoře také. „*Pomyslete, že napočítli osumdesát stavení vyhořenejch, a dostane-li se oheň za dolní bránu, bude ich jedenkrát tolik. Na předměstí Českým je to samej doch a chajda! A ten náš milej špitálskej kostelíček taky se neubráníl, čekaj tu chvíli, že krov i věž spadne a že zvony se rozlejou.*“ (Nováková, 1956, s. 132) Jílek se zastavil a pohlédl na město, které bylo celé v kouři, a probudila se v něm touha po útěku, jenž se mu povedl navzdory neštěstí, jež postihlo Litomyšl.

„Okolí Dudychovy krčmy bylo méně divoko, les zde byl smíšený, jasně zelené buky, nízké javory, jasany a olše mísily se s ponurými jedlemi a smrky. Staveníčko krčilo se pod jich korunami, šindelová jeho střecha i stěny z povalů a trámů sešedly záhy.“ (Nováková, 1956, s. 141) Exulant se ještě zastavil u Dudychů, kteří se ho na první pohled lekli, když viděli jeho učernělé šaty a ruce i nohy zkrvavené. Jílek jim však řekl o požáru a ti mu v klidu ukázali cestu ke Košumberku. Muž tak došel svého cíle a vrátil se tam, kde mu bylo nejlépe. Do svobodného Gerlachsheimu. Spisovatelka nechává hrdinu tohoto románu dojít štěstí, což je oproti tragickým koncům ostatních děl dost překvapivé.³⁸

Autorka v díle sice vychází z historického základu, ale nelze Jana Jílka považovat za dokument. Můžeme jej ale chápat jako trvalý odkaz, který zobrazuje historii jednoho malého českého města se všemi jeho negativy i pozitivy. „Všecky postavy v románě paní Novákové vystupují v jejím uměleckém zpracování živě a plasticky, k čemuž velmi dobře přispívá a přiléhá zvláště užití podřečí selského okolí litomyšlského, jímž mluví v románě Jílek a jeho vrstevníci.“ (Anon., 1905, s. 204) Jedná se o výsek reality z 1. poloviny 18. století a jeho umělecké ztvárnění. Nejvýznamnějším posláním knihy je touha po spravedlnosti a poctivosti. Tyto myšlenky také zahrnují odpor k sociální křivdě, nespravedlnosti a násilí. „Jílkovo hledání pravé víry je především dobově podmíněný výraz hledání sociální pravdy a spravedlnosti, svobody a rovnosti všech lidí. Jan Jílek není románem náboženským, jenž by snad chtěl vyvyšovat evangelictví nad katolicismus. Je románem, jenž vyvyšuje lidský charakter, poctivost, čest a smysl pro sociální spravedlnost nad faleš a kořistnictví vládnoucích vrstev.“ (Chaloupka, 1963, s. 45) V kapitolách o požáru města a procházkách východočeskou krajinou zjevně vystupuje charakter autorky. „Její cit a smysl pro sílu poctivého přesvědčení, jenž ji vedl k zájmu o osudy bratrského visionáře a jenž ji vedl i při volbě námětu dalšího románu z Českomoravské vysočiny – Jiřího Šmatlána.“ (Chaloupka, 1963, s. 47) Více o tomto díle se dozvíme v následující kapitole.

Teréza Nováková se také vydala najít hrdinův hrob, což se jí r. 1901 podařilo. Jméno Jana Jílka je umístěno také na památníku českým bratřím na Růžovém paloučku, který leží nedaleko obce Morašice. „Nováková o svém putování k Jílkovu hrobu napsala v díle „Za Janem Jílkem“. Bylo to však již v době, kdy měla za sebou úspěšné vydání románu, který dokončila v r. 1897.“ (Báča, 2011e, s. 8)

³⁸ Smrtí končí Děti čistého živého, Halouzky a Maloměstský román. Rezignací a smutkem je zakončen román Jiří Šmatlán a Drobová polévka.

4. 4. JIŘÍ ŠMATLÁN

Ve vesnici Borová u Poličky spisovatelka získala potřebné informace k dílu Jiří Šmatlán, který vypráví o hledání spravedlnosti a skutečné pravdy, kterou hlavní hrdina nenalézá v katolické víře ani evangelictví, ale v socialistických ideálech. Děj knihy se odehrává především v Javorově (ve skutečnosti Borová u Poličky³⁹), v Betlémě (část Pusté Rybné) a na Vysokém vrchu (Lucký vrch).

„Jiří Šmatlán narodil se v letech třicátých ve Střemošicích u Luže⁴⁰ na Vysokomýtsku. Jest to vesnička příkrčená k pásmu mírných pahrbků, v jejichž ochraně daří se obilné setbě i ovocnému stromoví. Jeho otec měl tam skrovnou chalupu, na níž vytloukal se dosti bídě, poněvadž bylo dětí mnoho, dluhů ještě více, ale polností pomaloučku.“ (Nováková, 1972, s. 16) Tato citace dokládá těžký život lidí na vesnici, ale především kořeny hrdiny tohoto románu. Jiří Šmatlán byl již od dětství chytrý, zvědavý a toužil se stát kazatelem. Při jedné z cest uviděl helvétskou modlitebnu a zjistil, že ne všichni lidé jsou horlivými katolíky jako on. *„Takhle přecej kostely nevyhlížej! Pantáto, co jsou zač, ti helviti? Sou to snad židi jako dole v ulici lužeckej, neboli Turci, co s nima ty vojny bejvaly, jak vo nich děděček hovořil? Modlej se taky k jednomu Bohu?“* (Nováková, 1972, s. 20) Chlapec vyzvídal do doby, než mu strýc z Martenic pověděl, že dříve byl celý lužecký kraj plný helvétské víry, ale po jejím zákazu byl jako důkaz vítězství nad jinověrci postaven Chlumeček. *„Dva kostely katolické a evangelický toleranční dům Páně jsou dokladem, že i zde stojíme na horké půdě náboženského usilování. V stromoví skrytý kostel evangelický, když byl působištěm svobodomyšlného faráře Košuta, poutal k sobě pozornost Drašarovu i Šmatlánovu.“* (Novotný, 1924, s. 25) Je zde tedy patrná určitá spojitost mezi těmito knihami. A to nejen mezi jmenovanými tituly. Mnohá autorčina díla spolu souvisejí víc, než se zdá na první pohled.

Šmatlánovu rodinu však záhy postihlo neštěstí. Kvůli dluhům přišli o chalupu a na zápal plic zemřela Šmatlánka. Starý Šmatlán tedy prodal chalupu a i se synem se odstěhoval k tetě do Javorova, který se stal významným přelomem v jeho životě. Seznámil se zde díky své zvědavosti a lásce k četbě s helvétskou vírou. *„Jako blesk kmitl Jiříkovou*

³⁹ Borová se nachází 22 km od Litomyšle směrem na Poličku.

⁴⁰ Zobrazeno v příloze č. 2.

myslí obraz vnitřku kostelíčka v Janovičkách, z jehož sešlých stěn shlížely ponuré tváře bývalých pánů Chlumečku. Tedy oni pálili knihy – a ten helvetský farář pravil, že byli nepřátelé světla – a pravdy.“ (Nováková, 1972, s. 34) A právě pravda byla tím, co Jiří celou dobu hledal a po čem toužil. Po setkání s helvetským farářem byl přesvědčený, že v knihách nalezne pravdu. *„Ale smejšlím,“ stál Jiřík tvrdošíjně na svém, „že v tech knížkách zakázanejch, helvetskejch, je tý praudy víc – a že jenomej proto nám zakazujou, abychme na nich říkali.*“ (Nováková, 1972, s. 62) Jiří se toužil stát jedním z nich, k čemuž mu pomohl sňatek s vdovou Plíhalovou. *„Nepovídej,“ křikla žena vášnivě, „já tě už za žádnýho katolíka nemám. Cák nepamatuješ, kerak ste s neboštíkem se shodovali, faláře oplakávali, chdyž do kraje odešel? Pantáta často hovořil, žeš jako náš! Už to pro jeho památku a pro faláře udělej, že se dáš na naši stránku.*“ (Nováková, 1972, s. 80) Díky sňatku došel duchovního uspokojení, ale nemohl se postarat o otce, protože si ho Plíhalka v domě nepřála. Starý Šmatlán se nakonec stal součástí skupiny žebráků, kteří o slavných mariánských poutích žebrali na Chlumečku.

„Bývalý hoch z podruží, jehož starý otec byl živ jen tak od toho, co mu dobří lidé z přátelství aneb cizí dali, - scházel se nyní s váženými sousedy javorovskými, chalupníky i sedláky, dosti často.“ (Nováková, 1972, s. 96) Na konci 19. století začaly socialistické myšlenky pronikat na Poličsko a zaujaly i jeho. *„Vystoupíme-li z Borové na Betlém, najdeme pod silnicí hospodu, chalupa číslo 3. Tady u Hamerníka Šmatlán často besedoval. Byly to asi bouřlivé besedy. Šmatlán, jako všichni ostatní „horáci“, klonící se k socialismu, viděl v něm náboženský podklad.*“ (Novotný, 1924, s. 26) Šlo mu spíše o rovnoprávnost mezi lidmi a nepovyšování se nad druhými. Dosáhl pravdy, kterou hledal, i když už to nebyla pravda náboženská, ale sociální spravedlnost. *„Přemýšlivému tkalci Jiřímu Šmatlánovi, horlivému čtenáři starých knížek, zjevila se souvislost církve reformované se starou bratrskou církví českou, s požadavky bratrství a spravedlnosti, i stává se blouznivým hledatelem lepšího řádu světa.*“ (Novotný, 1924, s. 25) V této knize Nováková zobrazila touhu člověka po pravdě a velikou ctižádost dosáhnout svého. Největším posláním knihy je ukázat náboženskou i povahovou různorodost ve východočeském kraji. Autorce se podařilo přiblížit čtenářům tužby a myšlenky tzv. „hledáčů pravdy“. Další myšlenkou díla je fakt, že ne každý ideál, ve který věříme, vždy naplní naše představy. Nikdy nevíme, v jakých podmínkách zemřeme a kam nás život zavede.

„Předpokládá se, že autorka svého románového hrdinu za jeho života osobně poznala. Byl jím Josef Šmatlán, který se narodil 1. 11. 1840 a zemřel 22. 12. 1986 na tuberkulózu.“

(Báča, 2011d, s. 8) Avšak po mnoha letech vnuk Jiřího Šmatlána Josef Dvořák tvrdil, že román byl pouze výsledkem tvůrčí fantazie spisovatelky a odsoudil ho jako hanobení rodiny Šmatlánovy. „*Více k této kauze uvádí publikace „Borová u Poličky“, kterou vydalo zastupitelstvo obce v r. 2005. Dům rodiny Šmatlánů č. p. 270 dosud stojí u silnice při výjezdu z Borové do Proseče, dnes však jde již jen o rekreační objekt.*“ (Báča, 2011d, s. 8) Nelze s jistotou říci, zda byl osud Jiřího Šmatlána pouhým výsledkem fantazie autorky nebo reálným popisem. Příběh působí hodnověrně a vzbuzuje ve čtenáři mnohé otázky. Je třeba ale pochopit Šmatlánovy potomky, kteří nestojí o popularizaci osudu svého předka. Záleží tedy na úhlu pohledu čtenáře. My se přikláníme k názoru, že život Jiřího Šmatlána sloužil autorce jako jeden ze zdrojů inspirace pro vypracování románu.

4.5 DĚTI ČISTÉHO ŽIVÉHO

Tragické události (smrt dětí) spisovatelku ještě více sblížily s českomoravským lidem, sžívá se s nimi, jako by byla jednou z nich. Tato identifikace je patrná především v díle Děti čistého živého. Ze stránek tohoto románu vystupuje smutek autorčin. Zánik a smutek těch, kteří zápasili s osudem i dobou, jí poskytl dostatek prostoru pro vlastní stesk. I proto lze v díle najít shodné prvky života autorky a hrdinů. „... mohla-li jsem r. 1893 s porozuměním vkročit v kraj velkolepější, alespoň dějinami svými, v Poličsko a Skutečsko, kde krví selských předků takměř pokropeny jsou skály i paloučky, a kde ze stop starého utrpení vyvívá se a roste historie prstonárodního hnutí východních Čech, jest to rovněž zásluhou Budislavě.“ (Chaloupka, 1963, s. 69) V Budislavi se poprvé dozvěděla o tzv. „adamitech“, kteří v ní vzbuzovali touhu a zvědavost. „Není pochyby, že i toto náboženské proměšování lidu, živícího se z chudé půdy a z bídného výdělku tkalcovského má vliv na jeho životní názory a zasluhuje bedlivé pozornosti toho, kdo volí si tato místa za předmět uměleckého zpracování.“ (Vykoukal, 1903, s. 471) V hledání „dětí čistého živého“ jí pomáhal iniciativní vlastenec a učitel Josef Chalupník, který je předobrazem k postavě Jiřího Koutného.

Nováková koupila v Proseči chalupu č. 74, aby zde byla blíže „dětem čistého živého“. Chalupu přestavěli na pohodlný dům a opatřili jej, jak bylo zvykem na Litomyšlsku, nápisem: „Mír přebývej v domě tomto. Tato lomenice vyzdvižena nákladem dr. Josefa a Terézy Novákových r. 1904.“ (Chaloupka, 1963, s. 68) Dům se jí stal klidným místem na sepsání dvou velikých románů, a to Děti čistého živého a Drašara. V létě roku 1908 se sem natrvalo nastěhovala. Čas trávila různými způsoby, jak vzpomíná její syn Arne. „Samotářské procházky opuštěnou krajinou, trochu hudby místních ochotníků, dýchánky pořádané občas pro paní a dívky prosečské přinášely změnu do pravidelného programu denního, který byl vyplněn domácími pracemi, četbou, korespondencí a hlavně velice vydatnou prací,....“ (Chaloupka, 1963, s. 81) Od roku 1910 zde pobývala doprovázena nemocí, která jí znemožňovala vykonávat jakoukoliv práci. V říjnu roku 1912 ji synové Arne a Jaroslav odvezli do Prahy, kde 13.11. zemřela.

Děj románu se odehrává v Proseči, která je nazývána v knize Městečkem, dále v Dolcích (Česká Rybná⁴¹), na Rovince (Miřetín⁴²), v Litomyšli, Zderadově (Otradov),

⁴¹ Obec, která se nachází 4 km od Proseče. Zobrazeno v příloze č. 2.

Pasekách a Kamenných Sedlištích. Některé tyto obce jsou nazývány pravými jmény, jiné jsou skryté za odlišný název, ale jsou snadno identifikovatelné. „*Hrdinami svého díla učinila celou skupinu lidí, náboženskou sektu, církev ducha „čistého živého“, Abrahamity, poslední zbytky a nositele starých zásad, či spíš jen tradic českobratrských, vesnické rozumáře, potomky starých písmáků, jednotlivce, vynikající nad průměr svým hluboce mravním životem, hloubavým duchem, touhou po poučení, četbě, po poznání pravdy.*“ (Anon., 1909, s. 504) Jedná se o román s velkým množstvím postav, což je rozdílné oproti předcházejícím dílům. Není zde určena hlavní postava, ale nejvýrazněji působí popis Kvapila, který svojí prostotou, vzdělaností a hloubavostí vyniká. „*Kvapilova postava jest z těch, kdož vpravdě nesli na svých ramenou život a pokrok národa.*“ (Novotný, 1924, s. 60) Nováková prostřednictvím tohoto zapomenutého kraje připomíná rostoucí národní uvědomění.

„*Zvony, jež rozrazilily se, jakmile sousedé s rakví Koutného z dvorce vystoupili, byly dosud hlubokými, skoro řezavými zvuky, zamlklá prostora náměstí se svými uzavřenými krámy a pečlivě dnes umetenými chodníky a podsínkami byla jich hlasitými hranami všecka naplněna.*“ (Nováková, 1979, s. 36) Kniha začíná pohřbem muže Heleny Koutné, která se tak stala vdovou s pěti dětmi. Jejím největším přáním nyní pouze bylo, aby své děti vychovala v duchu dětí čistého živého. „*Kubík, Lexa a ti šickni zvostatní sou s náma odjakživa, my si s něma už rozumíme. Ničehož nic špatného na tech našich besedách nekonáme, jenomej jeden druhého poučujeme o začátku a konci všech věcí pozemských i věčných.*“ (Nováková, 1979, s. 43) Již od počátku příběhu se tedy dozvídáme o tzv. abrahamitech, kteří mnoha sousedům „leží v žaludku“.

Na pohřbu byli také bratr Heleny Kvapil, jenž si velmi vážil Karla Havlíčka Borovského, a Kubík z Pasek. „*Leč domků bylo nemnoho, brzy vroubily cestu jen mělké, vodnaté příkopy, místo plotů stály při nich jeřáby, třešně, lípy a ojedinělé, jen při vrcholku rozvětvené smrky, místo zahrad prostírala se blíže silnice pole, obilí ještě nevysokého a jasně zeleného, a dále za poli, až k lemu lesů, vlhké louky a zahrádky suchopary, z nichž často vynikaly skupinky žulových skalek aneb jednotlivé roztroušené balvany a úlomky.*“ (Nováková, 1979, s. 45) Při návratu domů si stěžovali na placení daní a vnucování předepsané víry. Také vzpomínali na „hody lásky“, na kterých si navzájem předčítají ze Slovana, Národních novin a ze spisů Jana Husa.

⁴² Obec, která se nachází 5 km od Proseče. Zobrazeno v příloze č. 2.

„V jejich chudých zahrádkách, omezených na prostoru pod okny průčelí, rostlo jen málo zdivočelých květín, trochu plaménku, nočních fial, vytáhlý šípek, keř koziho listu vedle zcuchaných a uprášených keříků angreštových, v sadech za stavením nízké, jakoby stlačené jabloně a hrušky kroutily své větve do nemožných tvarů, zchromeny těžkými závěsemi dlouhých zim.“ (Nováková, 1979, s. 50) Pro bližší poznání tohoto kraje je třeba se seznámit s charakterem krajiny, který bývá podobný svým obyvatelům. Autorka zde upozorňuje na chudobu, dlouhé a kruté zimy. *„Větry a vánice jsou domovem v tomto chudém, vysoko položeném koutě. Tvrdý život, jež dává žítí tato půda svému lidu, zoceluje ho v podivné typy. Přísná a tvrdá krása vysoko zavátých vsí, odloučených od „Čech“ i „Moravy“, kam odchází zdejší člověk skoro jen na žňové práce, vyhranila ho v povahy vzácné hloubky.“* (Novotný, 1924, s. 41) Při návratu domů ihned Kubíkovi žena vyprávěla, jak ji navštívil Vobejda, jenž ji tvrdil, že při hodech lásky tancují nazí, dochází k incestům a jiným nepravostem. *„Dybychme šickni přebejvali v duchu a pravdě a chodili ve světle čistém živém, nebylo by žádnéjch soudů a daní, jeden by druhému pomáhal a grunt svůj každé by si mohl vybrata v pokoji vzdělávat. Ale ted'kejc je nás dětí Nejvyššího eště málo a svět stojí protivá nám.“* (Nováková, 1979, s. 59) Tato povídačka provázela adamity od počátku a stále jí mnozí sousedé věřili.

Helena Koutná se v září již plna očekávání vypravila na cestu do Dolců do Lexova mlýna na hody lásky. Měla s sebou také svého nejmilejšího syna Jiříka, do kterého vkládala velké naděje. *„Trochu opodál malebné skály, takže střecha jeho strmým lesem byla stísněna, stál starodávný Lexův mlýn, lomenice jeho obrácena k cestě a na spodním prkně kukly červeným písmem bylo napsáno, že „tento krov byl znovu vyzdvižen r.1781 od Daniela Lexy“.* Několik kroků od mlýna valil se pod stráněmi taktéž zalesněný potok, jenž dělil Dolce od Rovinky, a od něhož veden kolem mlýna náhon, napájející i malou, dosti blátivou zástavku.“ (Nováková, 1979, s. 66) Nyní je třeba říci, že podle tohoto popisu můžeme identifikovat prostředí jako okolí České Rybné a Miřetína. Novákové se povedlo docílit skutečného vykreslení obrazu, jenž odpovídá realitě.

Žena mlynáře Lexy byla katoličkou, která navštěvovala mše ve Zderazi. Domů chodila společně s Faimonkou, jež odsuzovala víru svého muže a povídačky o adamitech jako o blouznivcích šířila dále. Lexová měla díky jízlivým slovům ženy strach především o osud své dcery Růženky. K Lexům jednou za čas příjížděl Kostlán z Litomyšle, jenž jim dovážel knihy a informace o dění v Praze. Tentokrát Lexovi slíbil, že až ho v Litomyšli navštíví, tak ho seznámí s novým čtením, které vydává v Praze Jan Neruda. *„Až přijedete, poznáte se*

se všemi v Litomyšli vlastenci, rozohňoval se Kostlán.“ (Nováková, 1979, s. 139) Hrdinové románu se tak stávají propagátory českých knih a pokroku. V našem bádání se chceme nejvíce zaměřit na tuto část knihy, jež se týká přímo Litomyšle. Město jako střed vzdělanosti a kultury lákalo mnohé vlastence z okolních vsí k návštěvě. Pátrali zde po nových informacích a knihách, které by jim pomohli ve studiu. Proto Kvapil toužil po cestě do Litomyšle, i když bylo nepříznivé počasí.

„Vyjeli se značným namáháním na příkrý Desenský kopec, projeli táhlou vesnicí Desnou a smutným tím prostorem, zvaným Jiskrovo pole, - kde silnice, nedotýkajíc se lidských obydlí, vine se mezi dalekými roklemi a strmým svahe, porostým břízami a olšemi, teprve teď, v Dolním Oujezdě a dále v Osíku, potkávali se s vozy, bryčkami a kárkami, rovněž na jarmark jedoucími, spatřovali vesničany oděné v pestrý kroj bývalého litomyšlského panství, jak spěchají po zmrzlé silnici, muži dupající vysokými botami, ženské cupitající ve svých sametových a soukenných šněrovacích botičkách.“ (Nováková, 1979, s. 157) Do města dojeli ve tři čtvrtě na dvanáct a měli strach, aby ještě sehnali místo na vyložení zboží. Zastavili u staré radnice a vyrazili na horní náměstí, kde měl svůj kožešnický krám Kostlán. Ten je radostně přivítal, pozval na večeři a slíbil, že je seznámí s ostatními vlastenci. *„Ale pak již počal jarmark, snad pro jasný, suchý zimní čas kupodivu navštívený, bouřiti kolem nich svým hlukem, hovorem, křikem, a než po čtvrté hodině s nastávající tmou prázdnilo se táhlé, nepravidelné náměstí, zdálo se všem, že jim zaléhá sluch a kalí se zrak nezvyklou vřavou.*“ (Nováková, 1979, s. 161) Navečer byli hosté Kostlánem uvítáni v jeho bytě, který měl již vybavený ve stylu litomyšlských panských domů. Nechyběla zde římso na nádobí a knihy, truhla s kováním, židle s měkkými sedadly a hodiny s alabastrovými sloupky. Jak Kostlán slíbil, přišel i soudní příručí, jenž byl velmi překvapený, když slyšel, jaké množství knih mají tito muži doma uschováno. *„Měli je uschovaný tak dobře, že ušly spálení. Jsou to evangelíci, i kamarád Kvapil, i Kubík z Pasek.*“ (Nováková, 1979, s. 173) Evangelíky však byli pouze formálně, jelikož museli být zapsáni pod nějakou oficiální vírou. Všichni muži ještě poté doma dlouho vzpomínali na setkání se soudním příručím a milým Kostlánem.

„Cesta Dolci rychle ubíhala, po hrbolaté široké cestě, středem vesnice vedoucí, netekly dnes proudy bláta jako zpravidla, poslední pěkné a sluneční dny ji vysušily, jen tu tam stékaly na ni z mrvišť přilehlých stavení tenké stružky hnojůvky.“ (Nováková, 1979, s. 238) Kvapil šel navštívit mlynáře Lexu, aby se společně vydali za bratrem Faimonem, který již delší dobu stonal. Faimonka, jež měla odpor k víře svého muže, ho na smrtelné posteli nutila přijmout syna Františka, který byl katolickým knězem. *„Ten hoch se nám vyhejbá jak*

prašivcům, a toť, dyž ted'kejc eště druhýho kněza k bratroj zavolali, aby mu do duše promluvili, - že tam adamity nepustěj, aby jim šecko přemlouvání nepokazili.“ (Nováková, 1979, s. 242) František i Faimonka slova Lexova a Kvapilova odsuzovali a muže stále přemlouvali, aby přestoupil na katolictví a zamezil tak zahanbení celého rodu. *„Hluboké konflikty mravní i myšlenkové, náboženské pochyby vlastní, stálé tápání i hledání pravdy uvnitř, u sebe, ve vlastních duších, i všední spory, třenice a nesnáze a boje, vedené na venek s okolím, ve vlastních rodinách, mezi spoluobčany, boje a zápasy celých rodů, rodičů proti dětem a dětí pro rodičům – to všechno tvoří živý obsah knihy, jejíž hlavní podstatou dějovou jest na náboženském podkladě vznikající myšlenkový přerod, nepozorovatelně sice a povlovně, ale jistě zachvacující a ovládající celý kraj.“* (Anon., 1909, s. 504) Faimon nakonec zemřel ve víře dětí čistého živého, i když si jí nebyl již tolik jistý jako dříve!

Helena Koutná si všimla křestního průvodu, který vedl ženy s dětmi ke kostelu, kde měly být proti jejich vůli děti pokřtěny. *„Veleslavné hejtmanství v Litomyšli bylo zpraveno, že v osadě Kamenné Sedliště řečené zdržují se lidé, kteří nedávají svých dětí křtiti, ačkoliv sami zapsáni jsou v matrikách zdejší evangelické církve.“* (Nováková, 1979, s. 273) Tato událost přilákala spoustu diváků, kteří stáli před farou a pozorovali dění. Stála zde i Helena Koutná, jež se odebrala k odsouzené ženě a přátelsky jí začala vysvětlovat, aby nechala dítě pokřtít a nekazila si život. Že už poté bude záležet jen na ní, v jakém duchu dítě vychová. Ostatní pozorovatelé však začali ženě nadávat do pohanů a ďáblem posedlých. Helena začala lid v dobré vůli uklidňovat a prosit, aby ženu neuráželi. Náhle nastal obrovský zmatek a vřava. Koutnou zasáhl do hlavy kámen a následkům tohoto zranění brzy podlehl. *„A tak staří deisté umírají s rozpaky a nejistotami v duši, jako Helena Koutná a Kvapil, nebo v naprosté lhostejnosti a deziluzi jako Faimon.“* (Chaloupka, 1963, s. 75) Umřel tak další ze stálých abrahamitů, který nenašel cestu k nalezení pravdy.

„Mladí lidé šli chvíli po pěšince blíže potoka, leč když ve vysoké trávě zabředli do mokřin, uchýlila se Růženka výše pod borovou stráň, jež od skalních útesů u mlýna dále údolím se táhla, a zjistila, že brzy bude lze potok pohodlně překročiti a k balvanům břečťanem porostlým přejíti.“ *„Dejte pozor – je to náhon, a místama hlubokej!“* (Nováková, 1979, s. 340) Po smrti matky navštěvoval Jiří Koutný často Lexův mlýn, jelikož byl hluboce oddán myšlenkám mlynáře a zalíbila se mu jeho dcera Růženka. Před podzimem je šel ještě navštívit, ale nebyli doma a potkal pouze mstivou Faimonku. Žena ihned využila situace a začala pomlouvat abrahamity. Nezapomněla ani na Jiříkovu zesnulou matku, kterou obvinila

z prostopášnosti. „*Ale pro nic tyle řeči nejsou a říká to každé, že adamiti vod toho se menujou, že mezivá sebou tancujou, jak je Pánbů stvořil, jak praotec Adam v ráji.*“ (Nováková, 1979, s. 360) Tato povídačka je živá dodnes. Jakmile se člověk v okolí litomyšlském zmíní o mlýně a adamitech, ihned je mu vyprávěna stejná historka o nazích blouznivcích z mlýna. Je zajímavé, že i po uplynutí spousty desetiletí se stále věří tomu samému. Pouze by nás zajímalo kolik lidí, kteří tuto báčorku vypráví, četlo tuto knihu, jež vypráví o strastech dětí čistého živého, kteří díky stálé aktualizaci těchto lží byli diskriminováni a trpěli.

Jiřího se zmocňovaly myšlenky, kterým sám věřit nechtěl, ale slova Faimončina ho v duši páčila a toužil znát pravdu. Vydal se tedy do mlýna, aby mu mlynář řekl celou pravdu o dětech čistého živého. Jiřímu se po rozmluvě s mlynářem ulevilo a nyní již toužil pouze po setkání s Růženkou. Jenomže ta slyšela začátek jejich rozmluvy a obávala se, že je nařknuta z velikých hanebností. Po odeznění rozčilení se Růženka rozhodla vrátit se domů, jenomže uklouzla a spadla do náhonu. „*Sotvaže se trochu rozšeřilo, vyšli znovu, tentokrát vydali se přímo do sadu a mlynář vystoupil i na skálu lesíkem porostlou, kde včera k večeru s Jiřím rozmlouval. Sotvaže se kolem sebe pátravě rozhlédl, zaslechl zdola křik a pláč: Lexová, jež s podruhem šla podél náhonu, spatřila, jak na vodě, jen několik set kroků od zástavky, plove Růženčin bělavý šat.*“ (Nováková, 1979, s. 390) Její smrt byla znamením tragického konce všech ostatních abrahamitů. V osudu Růženky můžeme najít určité shodné prvky s životem dcery Terézy Novákové Ludmily, která také zemřela mladá a nevinná. „*U tohoto mlýna, u jeho náhonu, u vytvořené Růženčiny historie, neboť milostný tento motiv jest básnickou fikcí, vyplakala spisovatelka svou největší životní bolest, ztrátu syna Theodora, který utonul při botanické exkursi v Labi.*“ (Novotný, 1924, s. 50) Motiv vody v tomto i dalších dílech autorky hraje důležitou roli. Hrdinové jejích děl si k ní chodí odpočinout, postěžovat a načerpat nové síly jako sama Nováková.

Kvapil i Lexa byli od toho dne mučení stále otázkou, proč jsou děti čistého živého trestány za své myšlenky a víru. „*Zápas dětí čistého živého o jejich víru je tragický ne pouze tím, že je prohrán, ale již sám sebou, že k němu dochází, neboť ve své situaci nemohou poznat východisko z něho, řešení problémů, jež začínají pociťovat. Deismus, který je kdysi posiloval, jen zvyšuje zmatek a vnitřní nejistoty svých horlivých vyznavačů a odvádí je směrem, který nevede k cíli.*“ (Chaloupka, 1963, s. 76) Proč jen pyšná a zlá slova Faimončina zapříčinila smrt Růženčinu i Faimonovu? Lexovou po smrti dceřině v Dolcích již nic netěšilo, Jiří odjel na studia do Německa a Lexa přemýšlel o cestě do Ameriky, kde si jsou všechny

víry rovny. „*Spisovatelka soustředila sem valnou část svého díla. Všechna tragika rozvratu rodin „dětí čistého živého“, jak ji Teréza Nováková ve své chmurné visi, promítnuté zmučeným srdcem matky, navštěvovaným tolika smrtelnými bolestmi, vtělila v umělecké dílo, jako by byla symbolisována touto rozvalinou.*“ (Novotný, 1924, s. 46) Mlýn již dávno nestojí, ale jeho pozůstatky jsou zřejmé dodnes. Těch pár zbylých kamenů dodnes připomíná mnohé.

Kniha končí epilogem, ve kterém již rozmlouvá Jiří se svým studentem o svém životě a o hledání pravdy. „*Závažná kapitola z historie českého dissidenství, objímající dobu průměrného lidského věku, končí neméně vážným a trudným výhledem: není konce věčným sporům a pochybám, národní a sociální vývoj český nikdy se neodpoutá již od pochyb a sporů čistě ethických, žádná z dnešních církví – dogmatická próza – nestačí těm, kdož hledají pravdu, poesii života.*“ (Anon., 1909, s. 504) Na závěr Jiří konstatuje, že lidská zloba a zlá náhoda je tím, co podráždí lidem nohy. „*Řeknu ti jako chudák Pakosta: „Můj Bůh budiž s vámi“ – a ty mi porozumíš!*“ (Nováková, 1979, s. 568) Tato citace z díla vyslovuje myšlenku, kterou ve svém díle vyjádřil i Zdeněk Nejedlý⁴³. Teréza Nováková nikdy nepropadla skepsi a rezignaci. Naopak ve svém dílech vyzdvihovala naději a víru v další život.

Tuto knihu považujeme za nejemotivnější dílo, které Teréza Nováková napsala. Není čtenáře, kterého by se nějakým způsobem nedotkla. „*Kniha dějů většinou chmurných, těžkých a neradostných, působí svrchovaně vážným a silným dojmem.*“ (Anon., 1909, s. 504) Tragické osudy těchto silných a nešťastných lidí žijí dodnes ve čtenářích a hledáčích pravdy. Pravdy, v které věříme či jim chceme věřit. Při toulkách po okolí České Rybné a Miřetína cítíme odvahu, vzdor a lásku hrdinů tohoto románu. Potok, jenž zde protéká, tiše hovoří o smutku, který z okolí čpí, a při pohledu na skály si vzpomeneme na sílu a nezdolnost víry dětí Nejvyššího. Nejedna zbytečná smrt a zmařený život v tomto románě stojí za zamyšlení. „*Porovnáme-li ony rozdíly v životě lidí ve skutečnosti a postav v knize, nemůže nám ujít, jak tu autorčiny změny směřují k větší dramatickosti a tragice osudů jednotlivých hrdinů románu i celé chiliastické sekty „dětí čistého živého“, jak se tito deisté Českomoravské vysočiny sami nazývali.*“ (Chaloupka, 1963, s. 72) Spisovatelce vzdáváme hold za slova, která na nás po dočtení románu dopadají – víru a sílu. I pro autorku samotnou byla kniha očištěním a terapií, pro nás je však velikou pohnutkou k zamyšlení se. Je třeba odčinit a zabránit zbytečnému umírání a utrpení. Je třeba nerozšiřovat lživé historky o dětech čistého živého.

⁴³ Jedná se o dílo Teréza Nováková (1958).

ZÁVĚR

Město Litomyšl se k Teréze Novákové dlouho nehlásilo, spíše ji s posměchem přezíralo. Důvodem byl neobvyklý charakter jejich próz, které nezobrazovaly pouze noblesnost, přepych a krásu maloměsta, ale vykreslovaly především skutečný život. Spisovatelka vkládala do svých děl své zkušenosti, poznání a názory. Nesnažila se idealizovat dobu ani lid. A právě tento nový pohled na maloměsto, vesnici a východočeský lid je krásný. Východní Čechy by jí měly být vděčné za detailní a vroucí zdokumentování nářečí, zvyků a života jako takového.

„V září roku 1928 byla na domě č. p. 112, kde Teréza Nováková v Litomyšli naposledy bydlela, odhalena jejím synem Arne Novákem pamětní deska s bustou od tehdy mladé a začínající sochařky Jiřiny Pfeifferové.“ (Báča, 2011c, s. 8) S návrhem umístit tuto desku přišel Spolek paní a dívek. *„Arne Novák při odhalování desky řekl, že „Litomyšl dala Teréze Novákové tři dary – poznání, lásku a utrpení“.*“ (Báča, 2011c, s. 8) Ačkoliv pro ni nebylo snadné nalézt lásku k tomuto kraji, nikdy na něj nezanevřela. Vzpomínala nejenom na Maryščin hrob a na Záhrad', ale i na zem a lid, který ji poskytl útočiště v těžkých chvílích. Vroucně na něj myslila i při své smrti 13. listopadu 1912.

Význam tvorby Terézy Novákové není omezený krajem, který jí poskytl inspiraci a dostatek materiálů k jejím nejvýznamnějším dílům. Pomohl jí vystihnout charakteristiku vesnice i mimo východní Čechy. Díky morální síle a velikosti jí vlastní je právem pokládána za nejvýznamnější historiografku a spisovatelku se zaměřením na východní Čechy.

Cílem této bakalářské práce bylo vytvořit mozaiku, jež by odrážela Litomyšlsko v 2. polovině 19. století a počátku 20. století, což se nám podařilo. Zaměřili jsme se především na zobrazení přírody, maloměsta a způsobu života lidí z nejvýchodnějších Čech. Jednotlivé obrazy odrážejí skutečné problémy, s nimiž se lid potýkal. Při tomto pohledu do minulosti se před námi objevily dosud skryté podobnosti, které se od doby života Novákové nezměnily a kterých je dobré si povšimnout. Práci lze chápat jako zpětný pohled na život, jenž tu byl a jenž je v leccěms podobný tomu současnému.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

- BÁČA, Milan. Na hřbitov do Litomyšle se vydejte za českými literáty. *Svitavský deník*. 28. 5. 2011a, č. 131., s. 8.
- BÁČA, Milan. Lukasova lípa a její pověsti. *Svitavský deník*. 18. 6. 2011b, č. 152., s. 8.
- BÁČA, Milan. Litomyšl dala Teréze Novákové poznání, lásku i utrpení. *Svitavský deník*. 15. 10. 2011c, č. 241., s. 8.
- BÁČA, Milan. Jiřího Šmatlána našla Teréza Nováková v Borové. *Svitavský deník*. 21. 10. 2011d, č. 246., s. 8.
- BÁČA, Milan. Hrdina románu Novákové Jan Jílek se narodil v Lubné. *Svitavský deník*. 4. 11., 2011e, č. 258., s. 8.
- GLOSER, Jaroslav Jan. *Litomyšl. Městem krok za krokem*. 1.vyd. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-749-8.
- CHALOUPKA, Otakar. *Teréza Nováková a východní Čechy*. 1.vyd. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963, 132 s.
- JEŘÁBKOVÁ, Marie. Teréza Nováková v Litomyšli. *Od Trstenické stezky*. 1926-27, roč. 6, č. 3. s. 42.
- JIRÁSEK, Alois. *Z mých pamětí*. Praha: J. Otto, 1913.
- MOLDANOVÁ, Dobrava. Obraz ženského osudu a jeho proměny v tvorbě spisovatelek na přelomu století: Studie k připravovaným Dějinám české literatury. *Česká literatura*. 1986, roč. 34, č. 1 - 6.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Litomyšl. Tisíc let života českého města*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954. s. 114.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Teréza Nováková*. 1.vyd. Praha: Československý spisovatel, 1958.
- NOVÁKOVÁ, Teréza. *Drobné prózy II*. Praha: Nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958.
- NOVÁKOVÁ, Teréza. *Jan Jílek. Jiří Šmatlán. Na Librově gruntě*. 1.vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.
- NOVÁKOVÁ, Teréza. *Jiří Šmatlán*. 1.vyd. Praha: Československý spisovatel, 1972.
- NOVÁKOVÁ, Teréza. *Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku: příspěvek k poznání kultury lidu českého*. Olomouc: Národní tiskárny Kramáře a Procházky, 1890.

NOVÁKOVÁ, Teréza. Maloměstský román: obraz z našeho života. Praha: Vydavatelství přítele domoviny, 1890, 72 s.

NOVÁK, Jan V., NOVÁK, Arne. Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až po naše dny. 2. přepracované a rozšířené vyd. Olomouc: J. Promberger, 1913. 297 s.

SKŘIVÁNEK, Milan. Litomyšl 1259-2009: město kultury a vzdělání. Litomyšl: Město Litomyšl, 2009. ISBN 978-80-254-5129-8.

SVADBOVÁ, Blanka. Dopisy Terézy Novákové Zdeňku Nejedlému: z let 1903-06. *Česká literatura*. 1976, roč. 24, č. 1-6, s. 53-55.

SVADBOVÁ, Blanka. Teréza Nováková - povídkářka venkova. *Česká literatura*. 1981, roč. 29, č. 1-6., s. 398.

SVADBOVÁ, Blanka. Praha a Litomyšl v rané tvorbě Terézy Novákové. *Česká literatura*. 1986, roč. 34., č. 1-6, s. 208 - 225.

ŠIMEK, Josef. Moje paměti a vzpomínky. Praha: Český čtenář, 1927, 368 s.

Tereza Nováková: Jan Jílek. Zvon. 1905, roč. 5, č. 1-52, s. 204.

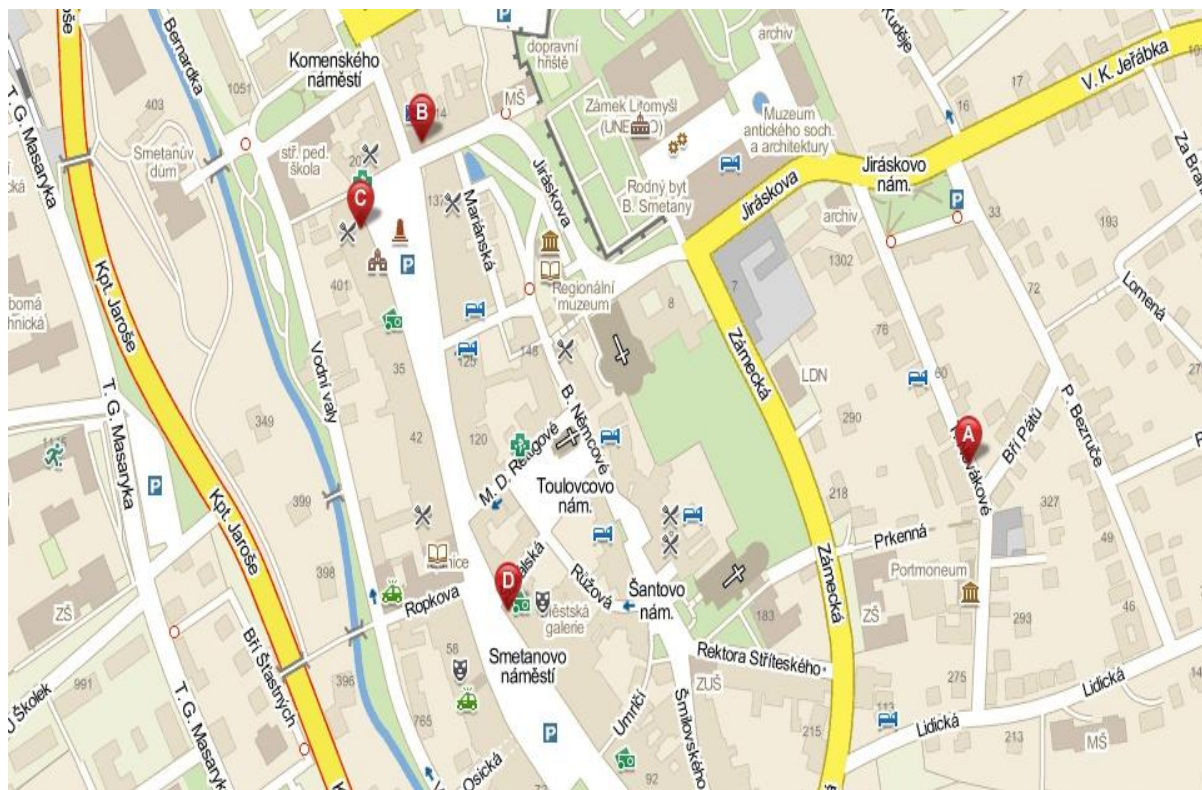
Tereza Nováková: Děti čistého živého. *Zlatá Praha*. 1909, roč. 26, č. 1-52, s. 503-504.

Tereza Nováková: Potulky po Čechách východních. Zvon. 1913, roč. 13, č. 1-52, s. 457.

VYKOUKAL, F. V. Výpravná próza. Osvěta. 1903, roč. 33, č. 1-12, s. 471-472.

Mapy.cz [online]. Seznam, © 1996–2012 [cit. 2012-02-27]. Dostupné z: <http://www.mapy.cz/>

PŘÍLOHA č. 1

Obrázek č. 1 Mapa míst pobytu Terézy Novákové v Litomyšli.

(převzato: <http://www.mapy.cz>)

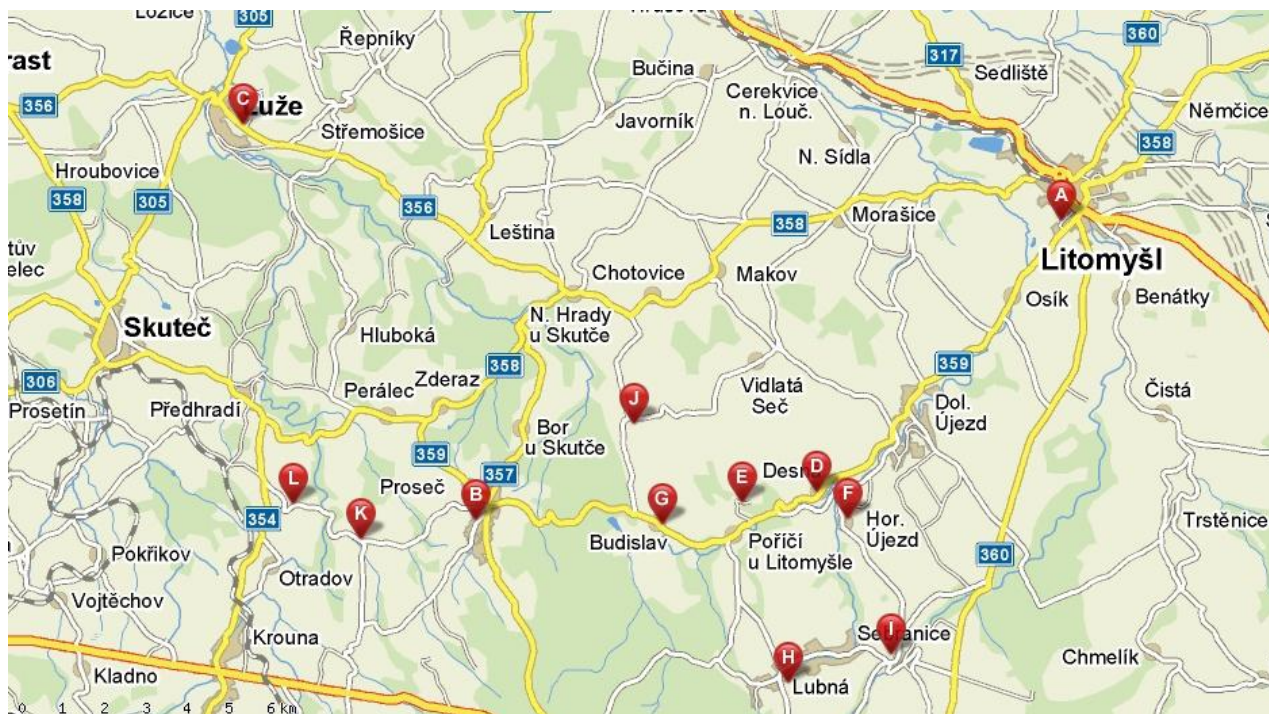
A – ulice Terézy Novákové, Litomyšl, okres Svitavy

B – ulice Jiráskova, Litomyšl, okres Svitavy

C – Smetanovo náměstí č. p. 25, Litomyšl, okres Svitavy

D – Smetanovo náměstí č. p. 112, Litomyšl, okres Svitavy

PŘÍLOHA č. 2

Obrázek č. 2 Mapa Litomyšlska a míst v dílech zmiňovaných.

(převzato: <http://www.mapy.cz>)

- A – Litomyšl, okres Svitavy
- B – Proseč, okres Chrudim
- C – Luže, okres Chrudim
- D – Desná, okres Svitavy
- E – Poříčí u Litomyšle, okres Svitavy
- F – Horní Újezd, okres Svitavy
- G – Budislav, okres Svitavy
- H – Lubná, okres Svitavy
- I – Sebranice, okres Svitavy
- J – Jarošov, okres Svitavy
- K – Miřetín, okres Chrudim
- L – Česká Rybná, okres Chrudim